

900 DAGEN LENINGRAD

STAD AAN DE NEWA
WIG NAAR HET NOORDEN
EEN METROPOOL GRAAFT ZICH IN
GIGANTISCH STERFHUIS
AUFSTEHEN HINLEGEN
DE RING VERBROKEN

39

Leningrad, de stad van Peter de Grote, pronkjuweel van tsaristisch Rusland, cultureel en wetenschappelijk centrum van allure, bakermat van de communistische revolutie, bruisende metropool met drie miljoen inwoners. Na Moskou de belangrijkste stad van de Sowjetunie.

De noordelijkste van de drie aanvalsroutes die Hitler in Rusland had uitgestippeld, had Leningrad als voorlopig eindpunt. Van Oost-Pruisen uit begon legergroep Noord op 22 juni 1941 zijn opmars naar het noorden. Begin juli waren de Baltische landen — in de zomer van 1940 door de Sowjetunie in overeenstemming met de in augustus 1939 gemaakte Duits-Russische afspraken bezet — grotendeels in Duitse handen. Na enkele weken oponthoud drong maarschalk von Leeb weer op en eind augustus was hij Leningrad tot op minder dan 50 km genaderd. Inmiddels vielen de Finnen, wier grens na de winteroorlog van 1939/40 tot op 'veilige' afstand van Leningrad was teruggelegd, uit het noorden aan.

Op 30 augustus werd de laatste spoorwegverbinding naar de stad afgesneden. Vliegtuigen en artillerie konden de voorbereidingen voor de grote aanval beginnen. Maar Hitler bepaalde anders: de opmars naar Moskou vorderde te langzaam; Von Leeb moest troepen, en vooral tanks, afstaan en kreeg de opdracht geen aanval op Leningrad te ondernemen. Hij moest slechts de stad afgrendelen, bombarderen, beschieten, uithongeren; een capitulatie mocht hij niet accepteren.

Het beleg nam een aanvang — bijna twee en een half jaar zou het voortduren. Alle toevoerwegen waren afgesneden. Slechts één mogelijkheid bleef er over om de bewoners van Leningrad althans van tijd tot tijd wat voedsel te verschaffen: over het Ladogameer, in de barre winter van 1941/42 dertig kilometer over het ijs. Armoede — honger — kou. Honderdduizenden inwoners van de belegerde stad stierven de hongerdood. Pogingen om de troepen van de *Führer* — waartoe ook enkele uit Nederland afkomstige vrijwilligers behoorden — terug te slaan, mislukten; zij hadden uiteindelijk slechts tot resultaat dat een groot-scheepse Duitse aanval in de herfst van 1942 uitbleef.

Maar in dezelfde tijd dat de Duitsers in Stalingrad verslagen werden, hadden de Russen ook bij Leningrad succes: de Duitse ring werd doorbroken; begin februari 1943 reed de eerste trein Leningrad weer binnen. Nog een jaar lang zaaiden Duitse granaten in de stad, die nog slechts een half miljoen inwoners telde, dood en vernieling. Tot eindelijk, eind januari 1944, de Duitsers werden teruggeslagen. Na bijna negenhonderd dagen daalde een onwezenlijke stilte over de stad.

A.H.P.

GESCHIEDENIS EN BETEKENIS
VAN LENINGRAD

STAD AAN DE NEWA

DRS. PAUL LUYKX

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

De stad waarvoor de Duitsers in het najaar van 1941 het beleg sloegen, was niet zo maar een stad. Leningrad had een rijke geschiedenis, zowel in politiek, sociaal en economisch opzicht als op kunsthistorisch gebied. Voor de Sowjetunie als staat had de stad bovendien een symbolische betekenis: in Leningrad (toen nog Petrograd geheten) was de oktoberrevolutie van 1917 uitgebroken, de stad was de geboorteplaats van het nieuwe Rusland.

De eerste naam van de stad was Sint-Petersburg. De streek waarin tsaar Peter de Grote in 1703 zijn nieuwe residentie liet bouwen, was voor de stichting van een grote stad overigens niet bijster geschikt.

Het aantal arbeiders en hun werktempo moesten geweldig zijn geweest: op de drassige grond werden binnen enkele jaren alle regeringsgebouwen neergezet. Spoedig volgden paleizen voor het hof en de adel. Schuin tegenover de reeds bestaande Petrus-en-Paulusvesting, op de noordelijke oever, kregen de admiraliteitsgebouwen een plaats, met rechts daarvan het groots opgezette Winterpaleis, dat later ettelijke malen bestormd zou worden. Vanaf het grote plein voor die gebouwen doorsneed een aantal brede boulevards het stadscentrum naar het oosten en het zuiden. De bekendste ervan was (en is) de Newski Prospekt. Daaraan en aan de andere bou-

levards lagen de paleizen van de aristocratie. In de loop van de achttiende en negentiende eeuw spaarden de tsaren hun roebels niet en gaven, vaak aan Italiaanse bouwheren, opdrachten voor de bouw van paleizen en kerken. Zo werd de Sint-Isaakskathedraal opgetrokken uit graniet dat uit Karelië en marmer dat uit de Oeral werd aangevoerd. Bovendien verrezen tal van kloosters en theaters. En niet alleen op het gebied van de architectuur had de stad alles te bieden, ze ontwikkelde zich bovendien snel tot een centrum van wetenschap en beeldende kunst. De Academie van Wetenschappen kreeg er zijn hoofdzetel en de Hermitage behoort nog steeds tot

de rijkste musea ter wereld. In 1819 werd er een universiteit gevestigd en ten tijde van de Tweede Wereldoorlog omvatte de Staatsbibliotheek ongeveer drie miljoen banden.

Tot zover ging het over het Petersburg van het tsarenhof, de adel, de gezanten. Er ontwikkelde zich intussen nog een ander Petersburg: dat van een ondernemende bourgeoisie en, naarmate de negentiende en de twintigste eeuw vorderden, van een talrijk proletariaat. De ligging van de stad bevorderde handel en industrie ten zeerste. Via Sint-Petersburg konden schepen uit het Westen zowel Noord-Rusland bereiken, tot aan de Witte Zee toe (via de meren en hun afvloeiingsrivieren), als Centraal-Rusland over het zogenaamde 'Wolga-systeem'. Over land werd Sint-Petersburg bovendien een knooppunt van wegen uit het zuiden en over de Karelische landengte naar het noorden. Na de Eerste Wereldoorlog werd de stad bovendien de enige Sowjethaven in het Baltische gebied. Ook de industrie ontwikkelde zich voorspoedig, vooral de metaalsector (de 'groot'-metaal: scheepsbouw, locomotieven, landbouwwerktuigen) en de chemische industrie. Dat alles bracht de opkomst van 'nieuwe' maatschappelijke groepen met zich. De arbeiderswijken, vooral aan de zuidkant van het oude aristocraticentrum, waren aanvankelijk niet meer dan agglomeraties van hutten en krotten. Na de revolutie van 1917 trachtte men de paleizen in de binnenstad te verbouwen door er eenvoudigweg verdiepingen tussen te timmeren (de kamers waren er hoog genoeg voor!). Tegelijk werd een begin gemaakt met de opruiming van krotten, die plaats moesten maken voor hoge woonkazernes. De oude indeling van de stad bleef echter gehandhaafd, zodat tijdens het beleg van de stad in de oorlog de arbeiderswijken aan de zuidrand tot de zwaarst getroffen gedeelten behoorden, terwijl de binnenstad voor een groot deel

Links: de Newski Prospekt kort voor de oorlog. Aan deze brede boulevard lagen vele paleizen die later door het nieuwe bewind werden omgebouwd tot arbeiderswoningen.

Rechts: de Petrus-en-Paulusvesting, die al bestond toen Leningrad nog moest worden gebouwd en die in latere jaren onder meer werd gebruikt als gevangenis.

de artilleriebeschietingen wist te weerstaan. Petersburg — vanaf 1914 Petrograd — heeft door zijn ligging naar het Westen en door de scherpe tegenstellingen in de stad zelf steeds een belangrijke rol gespeeld bij de botsingen tussen 'oude' en 'nieuwe' klassen. In december 1825 eisten Petersburgse officieren inperking van de absolute macht van de tsaar en invoering van een grondwet. Die 'decabristenopstand' mislukte. Ook de revolutie van 1905 leverde geen blijvend resultaat op. Ten gevolge van de slechte sociale toestanden, verergerd door de oorlog tegen Japan, waarin Rusland bovendien de verliezer was, staakten in januari van dat jaar 45.000

Petersburgse arbeiders. Op zondag 22 januari bestormden zij het Winterpaleis, maar de kozakken van de tsaar sloegen op onmenselijke wijze terug. De duizend doden van deze 'rode zondag' waren het sein tot opstand in tal van andere Russische steden. Het was in november van datzelfde jaar dat Lenin voor korte tijd uit zijn ballingschap naar Petersburg terugkeerde om te pogen de opstand onder leiding van de bolsjewiki te brengen. Ook dat mislukte. Lenin zelf beschouwde het later als de 'generale repetitie' voor de revolutie van 1917. Ook toen weer kwam Lenin, in april, naar Petrograd. De bolsjewiki hadden er onder het proletariaat en

gelegen Petrograd niet de veiligste stad. De bevolkingscijfers illustreren dat overigens ook: van ongeveer twee en een half miljoen in 1916 was het cijfer in 1920 teruggelopen tot 722.000. Toch had het zich in 1926 hersteld tot ruim anderhalf miljoen en aan de vooravond van de oorlog telde de stad meer dan drie miljoen inwoners. Intussen was Lenin in januari 1924 gestorven en sindsdien werd de stad Leningrad genoemd. Overigens was zij ook nu haar rebelse karakter trouw gebleven: in 1921 staakten de arbeiders er tegen hun eigen 'dictatuur van het proletariaat'. Tenslotte: de strategische positie van de stad was ongunstig. Dat was al gebleken in

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

de radicale intelligentsia zeer veel aanhangers gekregen. Van de ongeveer 175.000 leden die de partij had, woonden er 40.000 in Petrograd en directe omgeving (ter vergelijking: 'slechts' 15.000 in Moskou). De beweging van de arbeiders- en soldatenraden sloeg vanhieruit eveneens over naar andere Russische steden (en later naar het buitenland). De staatsgreep van de bolsjewiki op 25 oktober bracht Lenin aan de macht, maar voor de stad zelf betekende hij de afsluiting van een tijdperk: in februari 1918 werd de zetel van de regering naar Moskou overgebracht. Moskou lag meer centraal en in de periode van de burgeroorlog, vanaf 1918, was het westelijk

1918 en 1919, toen eerst Duitsers en Finnen en later de contrarevolutionaire legers van generaal Yudenitch Petrograd met een tangbeweging probeerden in te sluiten. Daarom eiste Stalin in 1939 van Finland dat de grens zo ver zou worden opgeschoven, dat de stad vanaf Fins grondgebied niet meer te treffen zou zijn. Finland weigerde, maar moest na de Winteroorlog accepteren dat de hele landengte van Karelië Russisch gebied werd. In 1941 zag men hetzelfde beeld: Duitse troepen rukten door de Baltische landen op, de Finnen heroverden de landengte. Toch zou het ook ditmaal niet lukken Leningrad op de knieën te krijgen.

HET BEGIN VAN DE AANVAL

WIG NAAR HET NOORDEN

WOLF KIELICH

Associated Press

Toen op 22 juni 1941 de Duitse aanval op de Sowjetunie begon, had legergroep Noord (onder commando van veldmaarschalk Ritter von Leeb) de opdracht zo snel mogelijk de Baltische Staten te veroveren en door te stoten naar Leningrad. Was deze taak volbracht, dan zou Von Leeb zich gereed moeten houden om zo nodig legergroep Midden te steunen bij de stoot naar Moskou. De verovering van de Russische hoofdstad achtte Hitler in deze eerste fase van de strijd van secundair belang. Hij wilde vóór Moskou de Oekraïne veroveren en de Russische Oostzeehavens bezetten. De Oekraïne achtte hij van grote betekenis voor de voedselvoorziening en

de oorlogsindustrie van Duitsland; door de bezetting van de Oostzeehavens, waarvan Leningrad met de marinebasis Kronstadt de belangrijkste was, zou de Russische vloot in de Oostzee geheel uitgeschakeld worden. De onmisbare ertstransporten uit het neutrale Zewden zouden dan even ongehinderd als voorheen (toen Rusland nog neutraal was) kunnen doorgaan. Alles verliep aanvankelijk geheel volgens plan. Von Leeb's troepen rukten razend snel op in noordelijke en noordoostelijke richting. Zijn legergroep bestond uit het 18e en 16e leger en de 4e pantsergroep, welke laatste eenheid reeds op 26 juni Daugawpils (Dünaburg) bereikte. Drie

dagen later bereikte het 18e leger de Oostzeehaven Riga. Daarna ging de *Wehrmacht* het kustgebied zuiveren. Het 16e leger had tot taak de Russische eenheden die door de tanks en pantserwagens waren voorbijgestormd, onschadelijk te maken en was op 1 juli de Daugawa dicht genaderd. Aan deze rivier hergroepeerden de Duitsers zich. Ze hadden alle reden tot tevredenheid. De eerste stoot was volledig gelukt. Twaalf tot vijftien divisies van het Rode Leger waren uiteengeslagen. Maar vernietigd waren zij niet. Elders in de Sowjetunie slaagden de Duitsers er keer op keer in Russische eenheden te omsingelen en volledig te elimineren. In de sector van

Fotoarchief Spaarnestad

Boven: generaal-veldmaarschalk Ritter von Leeb, commandant van legergroep Noord, had van Hitler de opdracht gekregen Leningrad koste wat het wil te veroveren.

Links: Russische mannen en vrouwen redden hun schamele bezittingen uit de brandende huizen in een voorstad van Leningrad. Volgens Duitse berichten waren de huizen door de Russen zelf in brand gestoken.

Rechts: op hun mars in de richting van Leningrad bezetten Duitse infanteristen een door hen veroverde stad in de buurt van het Peipsimeer. Onder dekking van de huizen wachtten de mannen op nieuwe orders.

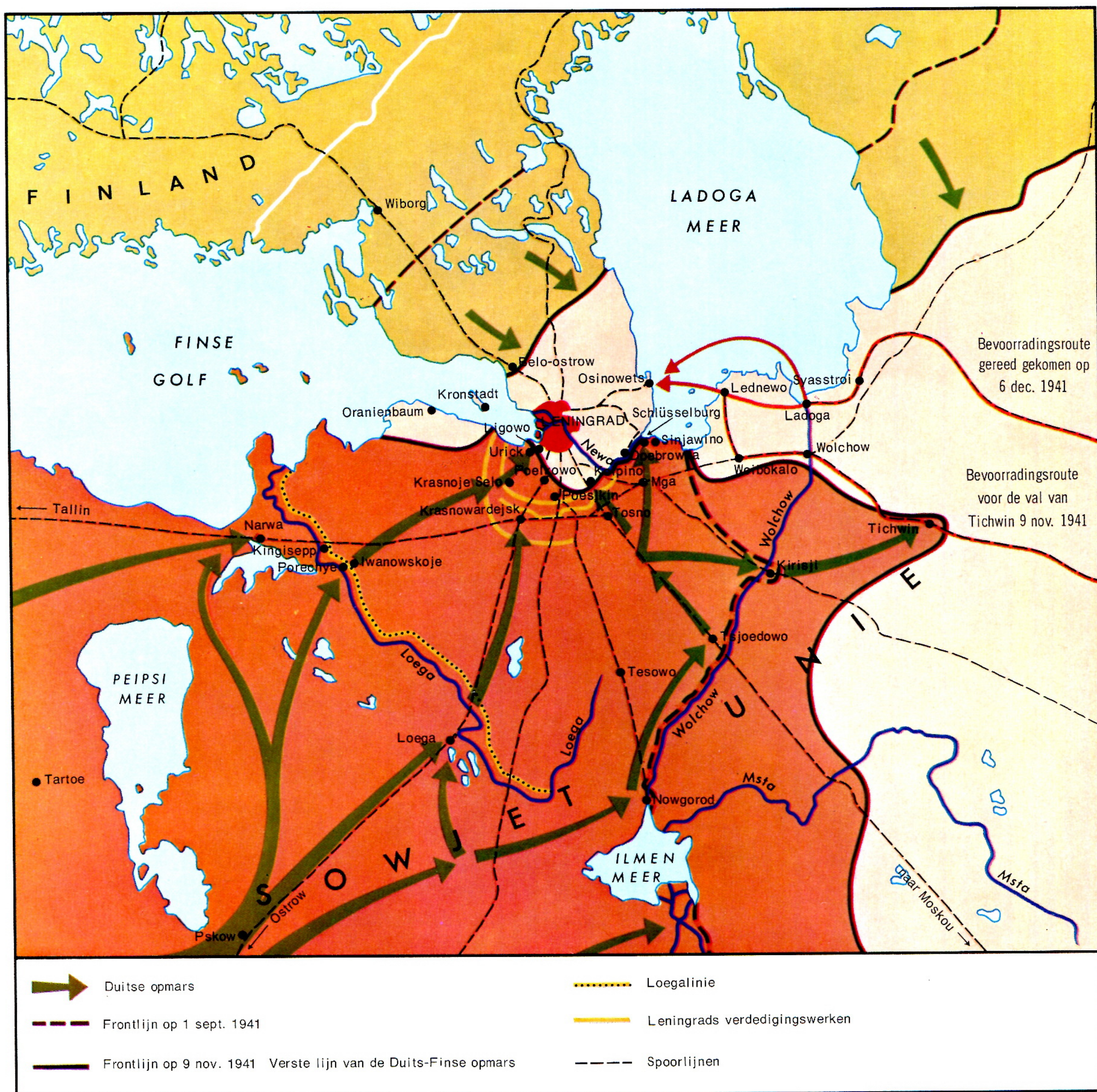
Associated Press

legergroep Noord lukte dit niet. De Russen konden daar een belangrijk gedeelte van hun troepen terugtrekken. Op 2 juli trad de 4e pantsergroep in het bruggehoofd aan de Daugawa aan voor de tweede stoot. Op 5 juli werd Ostrow genomen, terwijl het 16e leger afzwenkte naar het oosten om de 4e pantsergroep in de flank en in de rug te dekken. Ook de hoofdmacht van het 18e leger werd naar het oosten gedi- rigerd en rukte op naar Pleskau. Slechts één korps bleef in Estland achter om het kustgebied verder te zuiveren. Duidelijk tekende zich nu de strategie van Von Leeb af. Hij wilde in het gebied tussen het Peipsi- en het Ilmenmeer zo snel moge-

lijk een doorbraak forceren om dan verder met een geconcentreerde strijdmacht op te rukken naar Leningrad. Volgens Russische bronnen hadden de Duitsers in de 'flessehals' tussen de beide genoemde meren een enorme overmacht en bovendien waren zij nagenoeg heer en meester in de lucht. Maar Leningrad liet zich door deze bedreiging vooralsnog niet uit het veld slaan. In aller ijl werden *opol-*

Een overzicht van de opmars van de Duitse legers in de richting van Leningrad. De Duitse overmacht was groot en bovendien hadden de Russen geen rekening gehouden met een aanval uit zuidelijke richting.

tsjenije-bataljons gevormd, geïmprovi- seerde eenheden van arbeiders, studenten en zelfs schooljongens. Bovendien werden honderdduizenden burgers in de eerste da- gen van juli gemobiliseerd om rond de stad drie gordels van loopgraven en antitank- grachten te graven. De Sowjetregering had te weinig rekening gehouden met de moge- lijkheid dat Leningrad nog eens uit het zuiden zou kunnen worden aangevallen en aan deze en de westelijke zijde van de stad bevonden zich dan ook geen verdedigings- werken. De Leningraders probeerden in der haast nog een buitenste verdedigings- gordel aan te leggen langs de Loega, maar lang voor ze daarmee klaar waren, hadden

de Duitsers deze rivier al weten te bereiken. Op 10 juli openden ook de Finnen in het noorden een offensief in de richting van Leningrad, terwijl de Duitsers op de Loegalinie afstormden. Deze stormloop liep echter al na twee dagen vast in het moerasgebied halverwege het Ilmenmeer en de stad Loega. Daarbij werd de Russische tegenstand steeds heviger. *De Blitzkrieg* in het noorden was afgelopen. De Duitsers rukten niet meer honderden kilometers op, maar zaten vast in de modder en stonden tegenover een hardnekkige, verbeterde vijand, deels bestaande uit *opoltsjenije*-divisies van Leningraders, die vochten voor hun eigen huis, voor vrouwen en kinderen.

Ritter von Leeb kreeg bovendien nog andere zorgen. Het korps dat hij in Estland had achtergelaten, stootte hij de opmars naar het noorden op onverwacht heftige tegenstand. Een groot deel van de Russische Oostzeevloot bevond zich nog in Tallin. De marine verbond zich met 20.000 man van het Rode Leger en 25.000 in der haast gemobiliseerde burgers om de stad zo lang mogelijk te verdedigen. Von Leeb had daar niet op gerekend. Hij had verwacht dat zijn troepen in het anti-Russische Estland als bevrijders zouden worden binnengehaald en dat het Rode Leger zich snel uit de voeten zou maken. Nu was hij genoodzaakt enkele van de di-

visies van het 18e leger die hij voor de doorbraak naar Leningrad had bestemd, terug te sturen naar Estland.

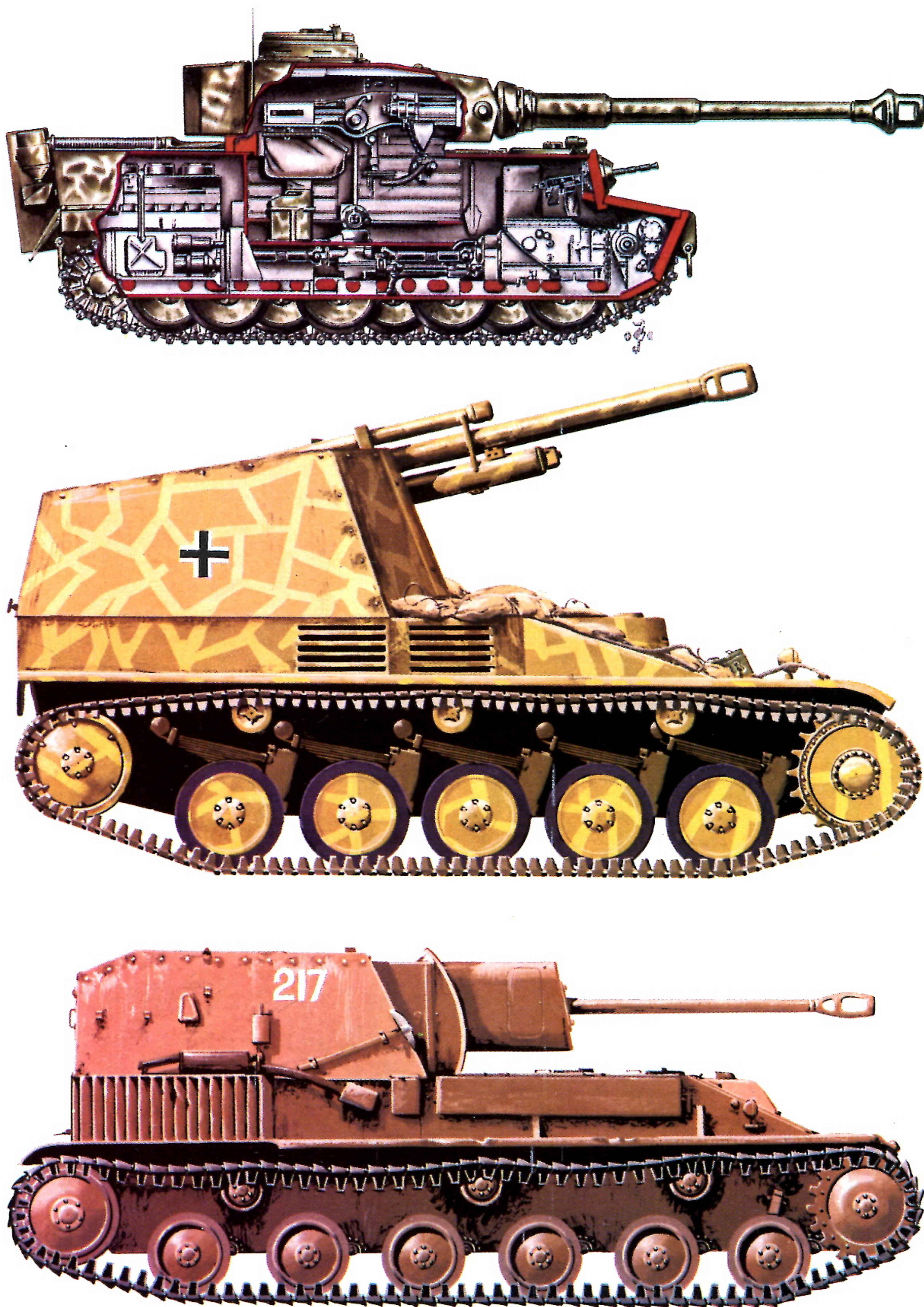
Verder besloot Von Leeb de linkervleugel van zijn pantsergroep ver naar het westen te laten afzwenken, teneinde via Narwa om het moerasgebied heen te trekken en zo het veel betere wegennet zuidelijk van Leningrad te bereiken. Zo werd de splijtkracht van de 'wig' van legergroep Noord, de 4e pantsergroep, steeds geringer.

De bedreiging voor Leningrad was nog steeds zeer groot, maar de Duitsers waren nu gedwongen hun strijdkrachten te verspreiden over een veel breder front dan zij aanvankelijk voorzien hadden. Op ver-

Zoals eerder al in de gevechten in West-Europa en aan het oostelijk front, was het pantserwapen ook in de strijd om Leningrad een belangrijke rol toebedeeld. De Duitse 'Tiger', die later ook in Noord-Afrika en in West-Europa zou worden ingezet, kwam in 1942 voor het eerst in actie in de worsteling om deze Russische stad. Het was een geducht wapen, dat was uitgerust met het grootste toen beschikbare tankgeschut (88 mm). Er zijn in totaal 1350 exemplaren van gebouwd, inclusief een klein aantal 'Sturmtiger', die voorzien waren van een 38-mm-raketwerper. In 1944 werd de 'Tiger' opgevolgd door de verbeterde 'Tiger II', die ook wel 'Königstiger' werd genoemd.

De 'Wespe' was een stuk Duits gemechaniseerd geschut van uitstekende kwaliteit. Het wapen bestond in feite uit een 10,5-cm-veldhouwitser, die gemonteerd was op het chassis van de PzKw II, en is na juli 1943 in hoofdzaak ingezet aan het oostelijk front. De bemanning van het stuk bestond uit vijf koppen en de lichte veldhouwitser waarover zij de beschikking had, was voorzien van een mondingsrem. De 'Wespe', die 12,5 ton woog, speelde in de strijd om Leningrad niet zo'n belangrijke rol meer, maar is de Duitsers wel bij de gevechten daarna nog van dienst geweest.

De SU-76 was een Russisch stuk gemechaniseerd geschut dat in 1943 in gebruik werd genomen en tot lang na de Tweede Wereldoorlog bij nagenoeg alle communistische landen in gebruik is geweest. De laatste exemplaren werden pas in 1955 buiten dienst gesteld. Aanvankelijk was de SU-76 bedoeld als anti-tankwapen, maar toen hij daarvoor door zijn lichte bepantsering niet geschikt bleek, werd hij vooral gebruikt ter ondersteuning van de Russische infanterie, in welke functie hij ook bij de aanval op het Duitse front bij Leningrad opereerde. De SU-76 bestond in feite uit het verlengde onderstel van de verouderde tank T-70, waarop de Russische constructeurs een 76-mm-veldkanon hadden gemonteerd. Het stuk had een bemanning van vier koppen, die ook over een machinegeweer beschikte.

Je bent nu maandenlang aan het front. Je bent veranderd. Belevissen, voorvallen, indrukken, die je vroeger uit je evenwicht zouden hebben gebracht, gaan nu langs je heen, als het ware ongemerkt, in ieder geval zonder dat je er bewust op reageert. Er zijn zelfs oogenblikken, dat je je een weinig beangst afvraagt, ben ik hier dan werkelijk zo onverschillig geworden, zijn mijn menselijke gevoelens dan werkelijk afgestompt, zijn alleen mijn instincten overgebleven? En dan komt er een dag, dat een bericht van

S. ZWAARGEWOND

enkele woorden je dermate treft en schokt, dat je je weer terdege bewust bent je gevoelens niet kwijt te zijn.

Zoo ging het mij toen ik op een morgen de woorden opving: 'Rottenführer S. is zwaargewond'. Het was alsof ik met een zwaar voorwerp een slag op het hoofd had gekregen. 'S. zwaargewond.' Maar eergisteren had ik toch nog met hem gesproken, zat ik nog naast hem in zijn bunker. 'Weet je',

zei hij toen, 'het wachten is erop, dat wij Leningrad aanvallen. Dan één van de eersten te zijn, dat zou het mooiste in mijn leven zijn.' Dat waren geen groote, holle woorden. Iemand die bij meer dan zestig verkennings- en bij meer dan twintig stoottroepondernemingen een van de eersten is geweest, kan zoiets zeggen, zonder dat men aan grootsprekerij denkt.

G. C. van R. SS-P.K. Oorlogsverslaggever. (Uit: 'Fotonieuws' van maart 1943. Uitgave NSB)

Novosti Press

sterking hoefden zij niet te rekenen, want ook de legergroepen Midden en Zuid kregen het steeds zwaarder te verduren en Hitler begon zich er al op in te stellen dat hij Moskou niet voor het begin van de winter zou veroveren. Wél bleef hij eisen dat de Krim, het Donjetsbekken en Leningrad bezet zouden worden voordat de vorst inviel.

Op 30 juli kreeg Von Leeb nieuwe orders van Hitlers hoofdkwartier. Nu de snelle doorstoot was mislukt, moest hij voorlopig afzien van een omsingeling van het stadsgebied van Leningrad. Hij diende slechts de vijand tussen Narwa en het Ilmenmeer te verslaan en met een frontlijn

Bij de voorbereidingen voor de verdediging van Leningrad kregen vrijwel alle bewoners van de stad een taak. Ook de vrouwen die hier bezig zijn met het haastig opwerpen van provisorische stellingen.

van het Ladogameer tot aan de Finse Golf de toevoerwegen naar Leningrad af te sluiten. Op 10 augustus opende Von Leeb het grote offensief om dit doel te bereiken. Het lukte de Duitsers op 15 augustus de Russische verdedigingsgordel te doorbreken. Op 19 augustus werd Krasnowardejsk veroverd en daarmee was de voor de verdedigers van Leningrad uiterst belangrijke spoorwegverbinding met Moskou verbro-

ken. Pas later zou herstelling mogelijk zijn. Intussen waren vijf divisies van het 18e leger, die Von Leeb verder noordelijk dringend nodig had, er nog steeds niet in geslaagd Tallin te veroveren. De grote aanval op deze stad begon op 19 augustus en duurde een week. Toen op 27 augustus eindelijk de evacuatie begon van de Russische strijdkrachten uit Tallin (het Russische Duinkerken), slaagde de Rode Marine erin een aanzienlijk aantal schepen die in de haven lagen met ettelijke duizenden troepen aan boord, over te brengen naar Kronstadt. Zo kon het front van Leningrad — eigenlijk tegen alle verwachtingen in — toch opnieuw enigermate worden versterkt.

EEN METROPOOL GRAAFT ZICH IN

WILLEM VAN STUYVENBERG

Novosti Press

Een zachte zomer en de oorlog steeds sneller aanrollend op een huiverende miljoenen stad. Het zal nog maar enkele weken duren voordat Zjdanow in de 'Leningrads-kaja Prawda' kortaf constateert dat de vijand voor de poorten van Leningrad staat. In die paar weken, heeft de witte stad zich ingekapseld in nieuwe, snel geïmproviseerde verdedigingsstellingen.

Het begin is volstrekt onvoorbereid, rommelig, maar wel heel patriottisch. Het beeld is vol verwarring, haast, chaos, achterdocht. Duizenden stedelingen zijn ingezet voor het graven van schuilkelders, voor het opwerpen van barricaden; bij tientallen mobilisatiebureaus melden zich

Overall in Leningrad werden geïmproviseerde verdedigingsstellingen ingericht. Deze geschutstelling bevond zich op het plein voor het beursgebouw, in een haastig aangelegde en gecamoufleerde loopgraaf.

in nauwelijks één week 212.000 oorlogsvrijwilligers. De meesten worden ingelijfd bij het arbeiderslegioen: ze dragen de uniform van het Rode Leger, maar in feite maken ze deel uit van de *opoltsjenije*, de volksbataljons van Leningrad. In razende haast worden de eerste divisies van deze vrijwilligers naar het front gezonden. Een groot deel van de mannen bestaat uit partijleden, dat is waar, maar vrijwel niemand heeft

enige bruikbare militaire achtergrond. Ook de meeste officieren in deze bataljons ontbreekt het aan ervaring, slechts een enkeling weet iets van militaire tactiek. Commandowisselingen zijn dan ook aan de orde van de dag. Ook wapens ontbreken: op de tiende juli is de eerste divisie uit het district van de Kirowfabrieken gereed voor vertrek naar het front. Voor de 11.000 man zijn er onvoldoende geweren, wel een aantal handgranaten en molotowcocktails. Kleine kinderen hebben flessen verzameld — een miljoen in veertien dagen — en in kleine werkplaatsen zijn die gevuld met het kleverige mengsel van hars, teer en benzine waarmee de vrijwilligers met één

goedgemikte worp een tank buiten gevecht kunnen stellen. De 'Leningradskaja Prawda', ook nog niet erg op de hoogte van de juiste gevechtstechnieken, publiceert een foto van een vrijwilliger die, stoer en machtig zich in zijn volle lengte verheffend op de Russische bodem, met een elegant boogje zo'n benzinebom naar een aanstormende tank werpt. Maarschalk Worosjilow is des duivels: wanneer de mannen op die manier met molotowcocktails en handgranaten gaan smijten, worden ze door vijandelijk vuur neergemaaid nog voordat ze een hand kunnen verroeren. Er komt dus een uitvoerige rectificatie, maar de eerste divisies vrijwilligers zijn al ver-

wapen is de kracht van de soldaat' of 'Wie zijn wapen verliest, begaat een misdaad tegen het vaderland'. Rondom Leningrad heersen de wanorde, de verwarring, de chaos; de wegen zijn vol met terugtrekkende troepen, zo maar vluchtende enkelingen, boeren die hun vee voor zich uitdrijven, tienduizenden arbeiders, afkomstig van de versterkingen in het Baltische, gewonden en deserteurs. Tegelijkertijd slaat een golf van mensen terug: vrouwen en kinderen uit Leningrad, tienduizenden, honderduizenden, zijn gemobiliseerd om versterkingen te bouwen; er moeten artilleriestellingen komen, tankgrachten, doodgewone loopgraven. Er komen verse batal-

een witte sjaal omslaan; ze worden natuurlijk prompt door de Duitse piloten gemित्रailleerd.

Het front ligt vooralsnog een dikke honderd kilometer weg. Er staan lange rijen wachtenden voor banken en winkels: er wordt geld opgenomen om eten te kunnen hamsteren; er wordt stevig gekocht: zout, boter, suiker, kaviaar, veel wodka, veel voedsel in blik. Sinds 18 juli is een voedseldistributie in werking getreden, de rantsoenen zijn redelijk groot: achthonderd gram brood dagelijks voor arbeiders, maandelijks vijf pond vlees, veel vet en suiker en peulvruchten. Er zijn ook 'vrije' winkels, waar zonder bonkaart van alles gekocht kan worden.

Niemand maakt zich zorgen over de voedselsituatie; er zijn, nú nog, andere angsten. De winkels worden langzaam leger, de stations snel voller. Er moeten enkele honderdduizenden stedelingen worden geëvacueerd: heel veel kinderen (in de eerste week van de oorlog vertrekken er 235.000), arbeiders (in totaal 164.000), die meereizen met de duizenden kisten vol machines uit de ontmantelde fabrieken. Uit het Hermitagemuseum worden de meest waardevolle stukken in veiligheid gebracht: voor een half miljoen kostbaarheden, variërend van Rembrandts 'Heilige Familie' tot de Russische kroonjuwelen, is plotseling een zwaar bewaakte trein van eenendertig wagons beschikbaar gekomen. Het treinstel zou oorspronkelijk onderdelen van de voor de wapenproductie zo belangrijke Kirow-fabrieken moeten afvoeren, maar de plannen worden verschoven. Ook hier verwarring, besluiteloosheid, onzekerheden. De afvoer gaat langzaam, de treinen worden soms naar zeer uiteenliggende bestemmingen gereden. Twee jaar later is de leiding van de Zjdanowfabrieken nog doende kisten met machineonderdelen te zoeken die deels naar de Oeral, deels naar Tasjkent zijn gezonden. Andere treinen komen nauwelijks verder dan twintig kilometer buiten Leningrad, worden daar, vol kinderen, op zijsporen gereden, blijven wachten, dagen en dagen lang, totdat het transport moeizaam terugkeert of ineens verder gaat, diep Rusland in. Er zijn plannen om snel nóg enkele honderdduizenden te evacueren, maar het streefgetal (700.000) blijkt volstrekt onhaalbaar; de spoorwegen worden zwaar gebombardeerd, het zal niet lang meer duren voordat de laatste treinverbinding wordt verbroken. Dat is op 30 augustus: het spoorwegknooppunt Mga, overigens een volstrekt onbelangrijk plaatsje, wordt bezet door Duitse pantserspitsen. Daarmee wordt de noordelijkste spoorlijn, de laatste tussen Leningrad en het achterland, geblokkeerd.

Wat blijft zijn drie miljoen mensen.

De Loegalinie is vijf dagen tevoren opgegeven en Leningrad weet het. Op 20 augustus is Tsjoedowo gevallen, waardoor de spoorlijn met Moskou is verbroken. Leningrad weet het. In het noorden is Wiborg prijsgegeven en ook dat weet Leningrad. Maarschalk Woronow, voor enkele dagen naar de nu bijna omsingelde stad gevlogen om de verdediging mee te or-

trokken: naar een 'rustige' sector in de linies, waar ze een opleiding moeten ontvangen voordat ze effectief in de strijd worden geworpen. De tweede divisie loopt echter al meteen vast in een verschrikkelijke Duitse tankaanval. Het volksvrijwilligersleger wordt gedecimeerd, de slagvelden van de Loegalinie zijn bezaaid met tienduizenden Russische doden; de arbeiders van Leningrad, die van vechten nog niet veel benul hadden, soms breeduit staande als op een schietbaan, op de vijand aanlegden, ook wel in pure verbijstering vergaten te schieten. Vele legerpropagandisten moeten speciale campagnes gaan voeren met slagzinnen als 'Het

jons, nieuwe divisies; ze zullen nieuwe loopgraven, nieuwe versterkingen moeten bemannen en die moeten weer worden aangelegd door steeds méér werkers. Schoolmeisjes, nóg meer arbeidersvrouwen, jochies van twaalf, dertien jaar graven als bezetenen. Duizenden worden afgesneden door Duitse penetraties, andere duizenden komen om bij de onophoudelijke aanvallen van Heinkels en Ju-88's. Naar schatting werken begin augustus tussen de 500.000 en 1.000.000 Leningraders aan de versterkingen. Soms laten Duitse vliegtuigen wat pamfletjes vallen: 'Vrouwen, draag witte kleren, dan zullen de bombardeurs u mijden.' Er zijn er die

ganiseren, verwacht minstens een panische angst. Later zegt hij: 'Tot mijn verwondering bleek de stad een bijzonder vreedzaam leventje te leiden. Je had kunnen denken dat er gevochten werd op de toegangswegen van Berlijn, níét in de voorsteden van Leningrad.' Toch, er zijn geruchten, er heerst een diepe, stille angst, de onzekerheid over de gevolgen van het alsmáar terugtrekken van het Rode Leger wordt sterker. Duitse vliegtuigen gooien pamfletten uit: 'Denk niet dat Leningrad kan worden verdedigd. Bied geen weerstand, weet dat dán de storm van Duitse bommen en granaten de stad zal vernietigen tot op de grond...' Speciale arbeidersbataljons,

richt, met als taak de uiterst snelle voorbereiding van een wijk-tot-wijk-verdedigingsgordel. In elk zo'n wijk berust de leiding bij een *troika*: een driemanschap met zeer vergaande bevoegdheden. Soortgelijke *troika's* worden belast met de leiding van de verdediging van fabrieken. Er moeten, snel, 150 arbeidersbataljons worden geformeerd, elk bestaande uit 600 leden: mannen, maar ook vrouwen en tieners. Voordat de avond valt, zijn er 77 volledig gemobiliseerd. Hun wapens: geweren, machinepistolen, maar ook sabels, houwelen, molotowcocktails. De parken worden omgespit, er komen loopgraven, machinegeweernesten. Enkele honderdduizenden

een loopgravenstelsel van duizenden kilometers, er komen vijfduizend bunkers, sommige van beton, andere van hout en aarde. De Jegorewfabriek maakt 'kant-en-klaar'-bunkers: grote stalen gevaarten, die her en der in de stad worden ingegraven en voorzien van artillerie. Ze heten Worosjilow-hotels.

Vrijwilligers blijven zich melden. Uit hen worden twee nieuwe divisies van het volksleger gevormd; tegelijkertijd ontstaan in elke fabriek speciale arbeidersbataljons, elk van niet meer dan enkele honderden mannen, die na hun ploegendienst de barricaden bezetten. Bruggen, straten, gebouwen, fabrieken worden ondermijnd

Novosti Press

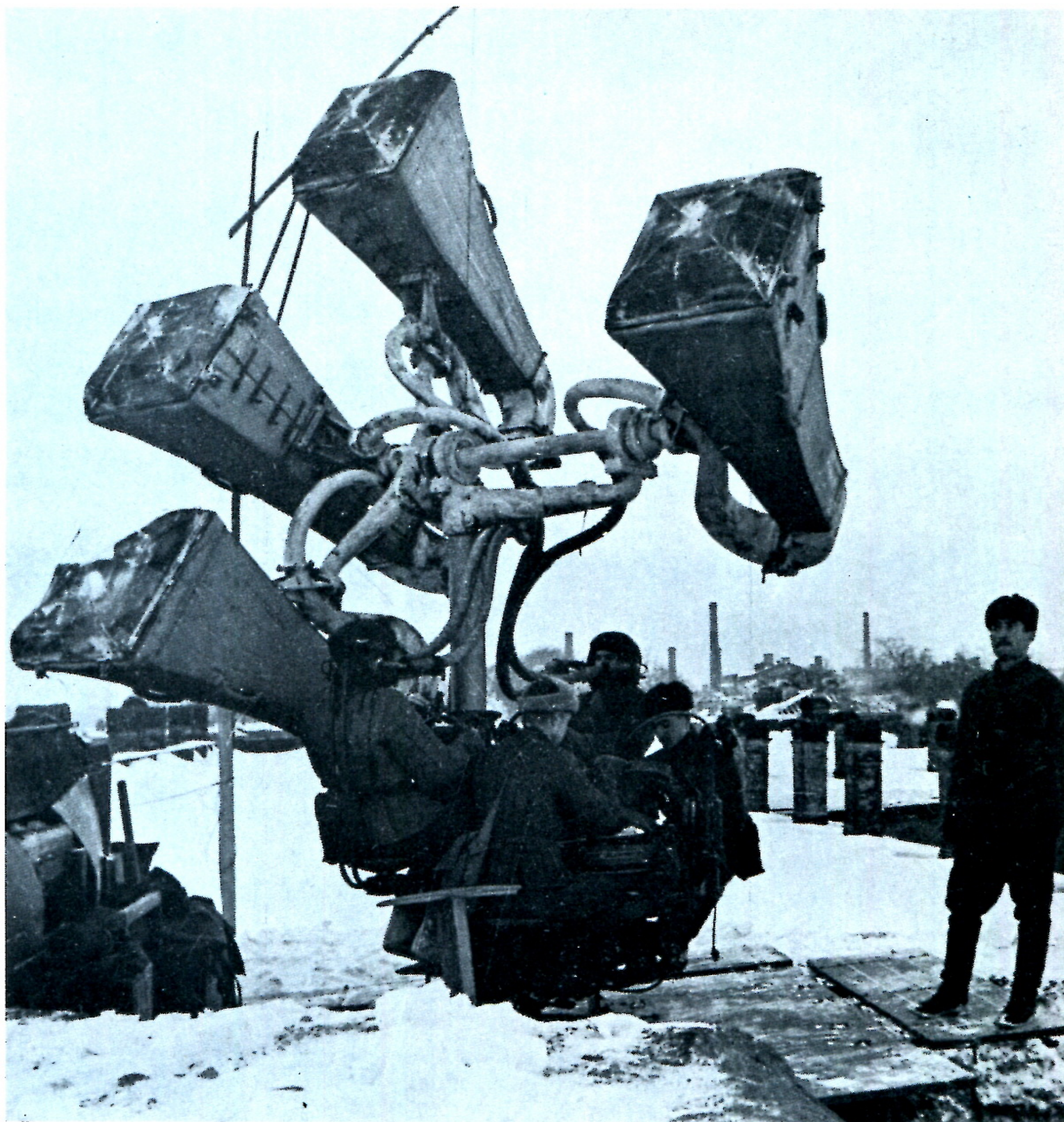

Aan de verdediging van Leningrad namen niet alleen mannen deel, maar ook vrouwen en zelfs kinderen. Dit zijn vrouwelijke leden van de luchtafweer op hun hoge uitkijkpost.

Rechts: met deze luistertoestellen probeert een eenheid van de luchtafweer in Leningrad de richting vast te stellen waaruit de vijandelijke toestellen naderen.

Links: Leningrad werd behalve door troepen van het Rode Leger ook verdedigd door de 'opoltsjenije': volksbataljons van arbeiders, ambtenaren en studenten.

Novosti Press

belast met de 'interne veiligheid', tonen nauwelijks enige genade met ieder die zulke pamfletten in zijn bezit blijkt te hebben. Toch duurt het maar een paar dagen of de miljoenen van Leningrad kennen de Duitse dreigementen. Ze kennen ook het lot van Warschau, van Rotterdam. De spanning wordt sterker. Wanneer zal de eerste luchtaanval komen? Wat dóén we? Worden we vernietigd? Hoe groot is de kans om dit alles te overleven?

Op 19 augustus bereiken Duitse pantser-spitsen het gebied rond Krasnowardejsk: ze staan nu nog veertig kilometer van Leningrad. Een dag tevoren is in de stad een speciale Raad voor de Verdediging opge-

Leningraders worden ingezet voor het opwerpen van machtige barricaden. Nú in de stad zelf. Binnen nauwelijks vijf dagen verrijzen er ontzagwekkende versperringen, ware jungles van onontwarbaar ijzer en beton. Kinderen hebben de taak om met grote emmers verf de straatnaambordjes en de huisnummers onleesbaar te maken. Andere kinderen, en ook bejaarden, worden ingezet bij de barricadenbouw. In de riolen van Leningrad ontstaat een systeem van bevoorradingsroutes, zodat munitie en reservetroepen snel en vrijwel onkwetsbaar van het ene stadsdeel naar het andere kunnen worden gebracht. Er worden honderden kilometers tankgracht gegraven,

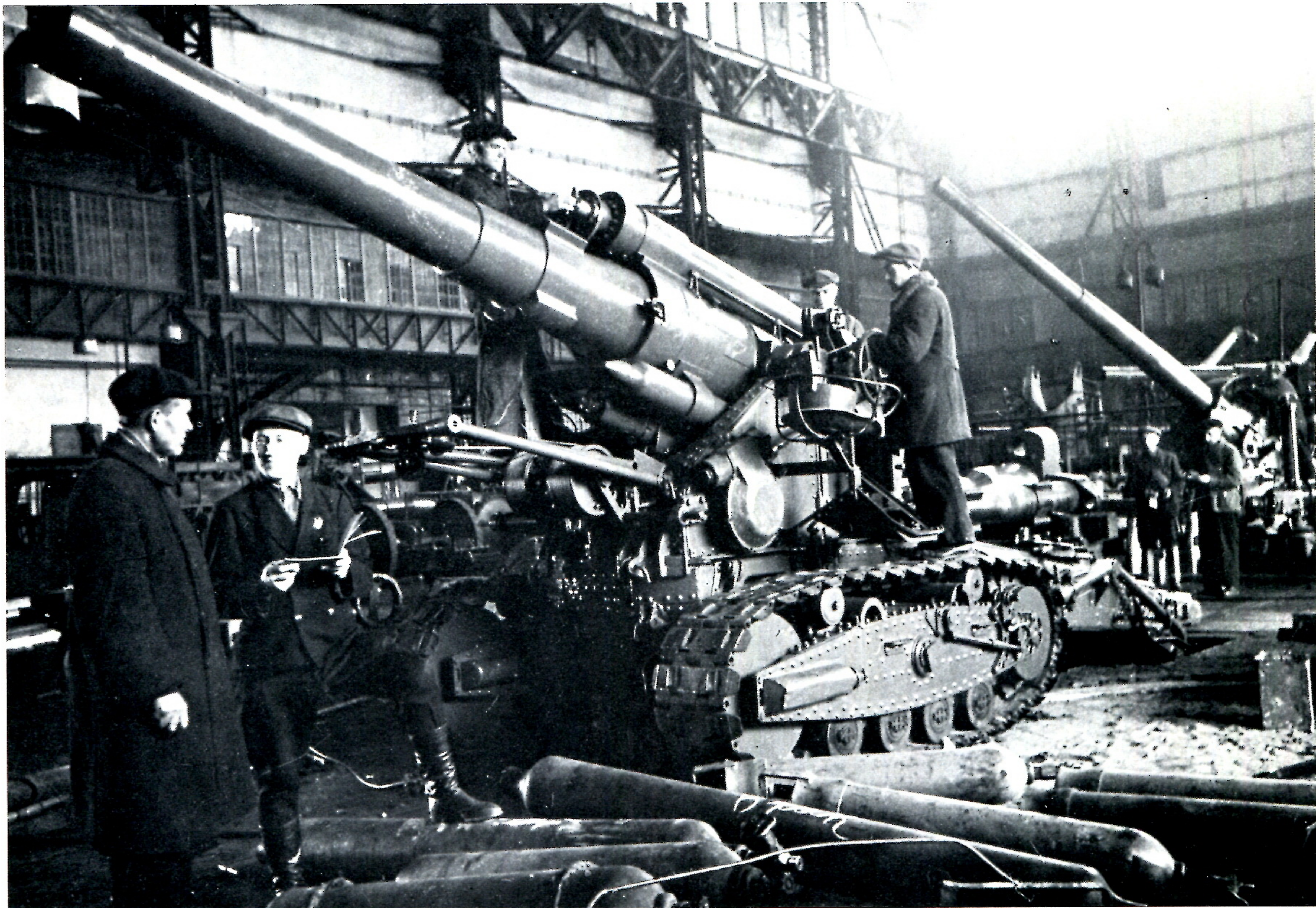
Er is een tekort aan springstoffen, aan lichte en zware wapens. Museumstukken zoals voorladers worden weer in gebruik genomen, op de balkons van de trams legt men voorraden granaten en molotowcocktails aan, kanonnen monteert men op vrachtwagens om ze, zo nodig, snel van de ene verdedigingssector naar de andere te kunnen vervoeren. Overal in de stad worden geweldige affiches aangeplakt: 'De vijand staat aan de poort!' De poorten worden derhalve scherp bewaakt, er is 'spertijd' ingesteld: tussen tien uur 's avonds en vijf uur 's ochtends mag niemand zonder speciale pas de straat op, patrouilles van de *Komendatura* controleren nauwlettend en

voortdurend ieders papieren; de vrees heerst dat Duitsers zullen pogen te midden van de nog steeds binnenstromende vluchtelingen de stad te infiltreren.

De laatste dorpen aan de rand van Leningrad (vol zomervilla's, buitenhuizen) zijn geëvacueerd en herschapen in grimmige tankvallen. Daarachter, als voornaamste verdedigingslinie, de ringlijn van het spoor. Overal zandzakken, tankversperringen: betonnen piramiden waaruit zware stukken spoorrails steken. Overal observatieposten: elk etmaal, vierentwintig uur achtereenvolgend, staan duizenden luchtwachters op hun post, signaleren elke verdachte beweging. Leningrad wacht. Zal de

een 50.000 man. Alles wat er nog bijkomt, wordt met spoed afgevoerd naar het allengs dichterbij komende front. Het zijn vooral de partijleden die haastig naar voren worden gestuurd om bij de troepen als politieke commissarissen te fungeren. Politietroepen grendelen de voornaamste straten en wegen af, op de pleinen en in de parken zijn speciale maatregelen getroffen om landende parachutisten zo snel mogelijk te kunnen neermaaien. In elke zijstraat worden uit de bewoners commando's gevormd onder leiding van een sectorchef. Zo is de stad geworden tot één ontzagwekkende vesting. Tegelijkertijd: een drukke, gonzende fabriek, alsmaar doorgaand met het

respondenten hun hoofdkwartier hebben, speelt een vrolijk orkestje. Niemand is op de gedachte gekomen de muzikanten te evacueren of ze zonder omslag naar het front te sturen. De journalisten vertellen elkaar het (overigens nooit door feiten bevestigde) verhaal dat de fascistenaanvoerders al uitnodigingen hebben gedrukt voor een geweldig feestbanket dat na de verovering van Leningrad in dit majestueuze hotel zal worden aangericht. Het is de vierde september; uit de verte klinkt een klagende, lange zucht, dan een explosie. De eerste Duitse granaat, kaliber 24 cm, is in de stad geëxplodeerd. Een aantal granaten, en een paar dagen later, 6 september, de eerste bommen. De stad is

Novosti Press

machtige Duitse stormloop zich rechtstreeks door het wankelende front naar de stad boren of zullen bombardementen en venijnige stormaanvallen met parachutisten het fort aan de Njewa eerst murw beuken? Vooral die aanval uit de lucht wordt gevreesd. Er zijn, tenslotte, 3500 luchtwachteenheden gevormd, met 124.000 leden, die de taak hebben voortdurend paraat te zijn om fabrieken, kantoren, woonwijken te beschermen tegen vliegtuigaanvallen. Ze zullen brandbommen moeten doven, branden moeten blussen, gewonden moeten afvoeren. In de stad staan vijftig luchtdoelbatterijen. Op 1 september zijn er al tachtig brigades actief, in totaal

produceren van oorlogsmateriaal, dat — zoals de geweldige, zestig ton wegende tanks van de Kirow- en Izjorskfabrieken — vrijwel direct in de strijd wordt geworpen. Een Duitse oorlogscorrespondent, meegetrokken tot aan Krasnowardejsk, meldt zijn verbazing: 'Die fonkelnieuwe tanks waren nog bemand met de monteurs uit de fabriek en de infanterie die achter die monsters oprukte, bestond soms uit vrouwen... We hebben zelfs dode en gewonde vrouwen in de tanks gevonden; er waren meisjes bij van de Leningradse universiteit.'

Nog geen vijftig kilometer verderop, in hotel Astoria, waar de Russische oorlogscor-

groot en zeer uitgestrekt, de eerste verwoestingen vallen nauwelijks op. Op de avond van de achtste september is er weer luchtalarm; theatergangers — er is die avond een voorstelling in de Muzikale Komedie — nemen niet de moeite naar een schuilkelder te gaan, maar volgen het vriendelijke advies op van de directie: een plaatsje te zoeken dicht bij de muur. De voorstelling gaat gewoon door. Na afloop zien de bezoekers een bevend rood licht boven hun stad. Brandbommen hebben de geweldige velden van Badajew, in het zuidwesten van de stad, in vuur en vlam gezet. Daar liggen vrijwel alle voedselreserves van de stad, daar lagen ze. Toch moeten elke dag drie en een half miljoen monden

worden opgehouden. Er komt een deskundige, Dmitri Pawlow, uit Moskou. Hij schraapt alles bijeen wat er nog in de stad te vinden is en komt tot de conclusie dat er voor twee maanden leeftocht is, mits de rantsoenen uiterst krap worden gehouden. De stad blijkt 2100 ton meel per dag te gebruiken. Hij beknot het eerst tot 1500 ton, enkele dagen later al tot 1100 ton. Hij weet wat de meeste Leningraders op dat moment nog níét weten: er zal de komende maanden geen korrel graan over Russische bodem de stad kunnen bereiken. Schlüsselburg, aan de oever van het Ladogameer, is gevallen. Het verlies wordt voor de stad zo lang mogelijk geheim gehouden, maar Leningrad begrijpt een paar dagen later al dat de situatie aanzien-
Links: tijdens het beleg van Leningrad bleven de wapenfabrieken van de stad zoveel mogelijk op volle toeren doordraaien.

Rechts: luchtalarm. Burgers en militairen haasten zich naar de schuilkelders.

lijk is verergerd: de legendarische commandant Worosjilow wordt van zijn post ontheven en de grimmige Zjoekow, zeer hard, zeer efficiënt, volgt hem op. Het is de dertiende september. Al vijf dagen lang woedt een uiterst krachtige Duitse aanval; in het zuidwesten is Krasnoye Selo gevallen; het front is niet meer dan vier kilometer van de Kirow-fabrieken vandaan; Ligowo raakt in Duitse handen; de gehele zuidrand van de stad, met alle fabrieken, wordt ondermijnd. Zodra de Duitsers zullen binnendringen, gaat de hele zaak de lucht in. Het is de zeventiende september. Zjoekow geeft een algemene order uit dat elke terugtrekkende beweging van de linie Ligowo-Poelkowo-Sjoesjary-Kolpino zal worden beschouwd als de ergste misdaad jegens het vaderland. Iedereen die een stap terug doet, zal worden doodgeschoten. Langs het verkorte front sidderen diezelfde dag verschrikkelijke, vurige slangen door de avondnevel; in de Duitse linies horen zich met geweldige explosies tien, twaalf raketten tegelijk. Het zijn de *katoesja's*, afkomstig uit Ruslands nog volstrekt geheim gehouden wapen, een meervoudige raketwerper, die later de populaire naam Stalinorgel zal krijgen. Het vuur wordt niet beantwoord, de kanonnen van de Duitse tanks zwijgen. Er zijn geen tanks meer. Ze zijn niet vernietigd, ze zijn geruisloos uit het front genomen, op mars gezet naar legergroep Midden om deel te nemen aan de aanval op Moskou. Het oorspronkelijke aanvalsplan, gericht op de verovering van Leningrad met daarna de aanval op Moskou, is losgelaten. De stad behoeft 'alleen maar' te worden ingesloten, de aanval kan, mag niet verder worden doorgezet. De stad moet worden vernietigd door uithongering, door granaatvuur, door bombardementen. Zo wil Hitler het. In een (zeer geheime) order wordt aangegeven dat elk aanbod tot overgave van de stad onder geen beding mag worden geaccepteerd. De tanks zijn weg, de haat blijft. En groeit, sneller nog dan de honger die nu over de versperringen, langs de tankgrachten en de bunkers zachtjes Leningrad binnensluipt.

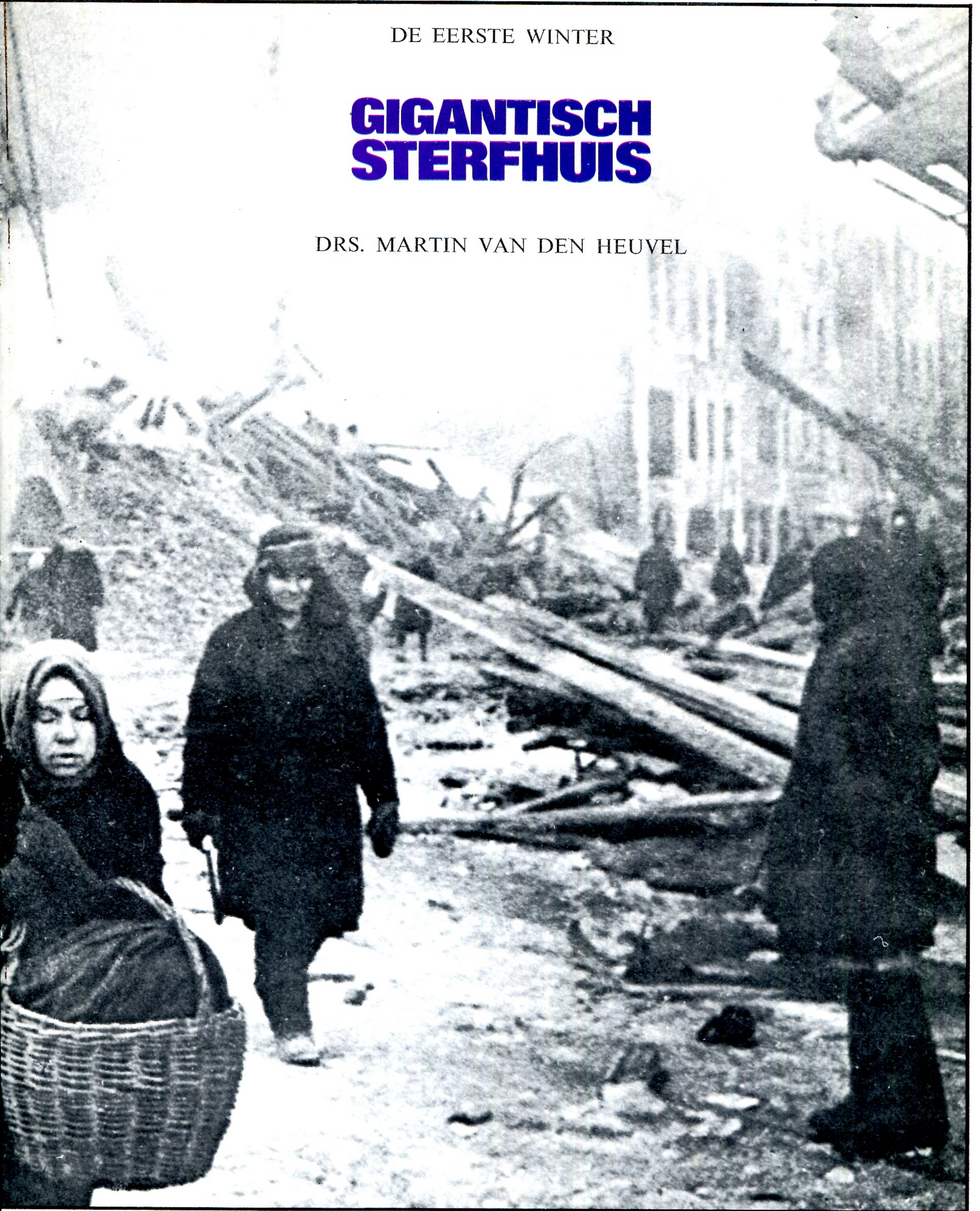

DE EERSTE WINTER

GIGANTISCH STERFHUIS

DRS. MARTIN VAN DEN HEUVEL

Eind september 1941 slaagden de Russen er eindelijk in de Duitse kolos vlak voor Leningrad tot stilstand te brengen. De verliezen aan mensen, materiaal en gebied waren enorm. Leningrad, de tweede stad van de Sowjetunie en 'de wieg van de revolutie', verkeerde in levensgevaar. De stad was voor driekwart afgesneden van de rest van het land. De overblijvende route via het Ladogameer was uitermate moeilijk te gebruiken. Het gebied dat Hitler in een ijzeren tang gevangen hield, begon in het westen bij de Finse Golf, waar de frontlijn vlak langs de stadsgrens liep. Vandaar bestookten de Duitsers gedurende de 872 dagen die het beleg zou duren, de stad voortdurend met hun zware artillerie.

Alleen in de winter van 1941-1942 kwamen er ongeveer 40.000 projectielen op Leningrad terecht. Het front liep verder in een boog naar Schlüsselburg aan het Ladogameer. Ten noorden van Leningrad waren de Finnen opgerukt tot Belo-ostrow. Aan de noordkant van het Ladogameer hadden de Finse troepen ook terreinwinst geboekt en de Finnen en Duitsers waren daar slechts circa 120 km van elkaar verwijderd. Toch zou het ze de hele oorlog niet lukken dat gat te overbruggen. Ten westen van Leningrad, ter hoogte van Oranienbaum, waren de Russen erin geslaagd een bruggehoofd aan de Finse Golf vast te houden. Daardoor kon ook de belangrijke marinebasis op het

Vorige pagina: bewoners van een getroffen stadsdeel vertrekken na een zwaar Duits luchtbombardement naar elders.

Rechtsonder: over het ijs van het bevroren Ladogameer slaagden vrachtauto's erin de belegerde stad enigermate te bevoorraden.

Onder: in de eerste winter van het beleg steeg de nood onder de grote bevolking van Leningrad zo hoog, dat men op de vreemdste plaatsen op zoek ging naar aanvulling van de zeer schaarse voedselrantsoenen. Deze opnamen van mensen die tussen hopen afval wanhopig naar iets eetbaars speuren, getuigen van de moeilijke dagen van toen.

Associated Press

Novosti Press

HEILIG BROOD

Vera Inber stond op een dag in de rij voor een bakkerij. Een oude vrouw corrigeerde een opmerking van iemand die naast haar stond. 'Dit is geen bruin brood', zei de oude vrouw. 'Dit is roggebrood. Het is Ladogabrood. Het is het witste van het witste. Het is heilig brood, en dat is het.' De oude vrouw sloeg een kruis en kuste het ruwe zwarte stuk. (...)

Er waren velen in Leningrad die hetzelfde voelden als die oude vrouw. Het brood was

heilig. Ze wisten niet of elk stukje brood dat ze aten misschien het laatste zou zijn dat ze zouden krijgen.

Nooit had de stad zulke tragische dagen doorleefd ... Er kwam nog maar zelden rook uit de fabrieksschoorstenen ... De trams reden niet meer en duizenden mensen baanden zich te voet een weg door de diepe sneeuw van pleinen en boulevards ... In de donkere appartementen warmden zij die niet werkten zich een uur voor hun 'burzhuiki' en sliepen met hun warmste dingen over zich heen ...

's Avonds verzonk de stad in een ondoordringbare duisternis. Alleen het af en toe oplaaien van branden en de rode flitsen van exploderende artilleriegranaten lichtten het duister op rondom de grote fabrieken en de blokken woningen. Het grote organisme van de stad was bijna levenloos en de honger maakte zich hoe langer hoe sterker kenbaar.

Leningrad was aan het sterven.

(Uit: 'The siege of Leningrad' door H.E. Salisbury. London 1969)

eiland Kronstadt met succes worden verdedigd. De Duitsers konden de stad dus niet van de zeezijde afsnijden. De verdediging van Kronstadt en Oranienbaum was echter zeer moeilijk. De bevoorrading met wapens, voedsel en medicijnen vond steeds over zee plaats en meestal onder vijandelijk vuur. Maar al bracht Hitlers wurgende houdgreep Leningrad in geweldige moeilijkheden, hij was toch net niet klemmend genoeg om dodelijk te zijn. Vooreerst was het omsingelde gebied nog bijna 3000 km² groot. Dat was rijkelijk veel en kostte Hitler een aanzienlijke troepenmacht. Bovendien was het Duitse bruggehoofd bij Schlüsselburg aan het Ladogameer maar zestien kilometer diep en dus vrij kwetsbaar. Op dit punt richtten zich dan ook voortdurend Russische aanvallen, die in januari 1943 eindelijk met succes beëindigd werden. Toen pas werd ook de verbinding over land tussen Leningrad en Moskou hersteld. Een andere zwakke plek in de Duitse omsingeling was uiteraard het Ladogameer zelf. Hoe moeilijk deze verbinding met het achterland ook was, zij redde Leningrad van de overgave. Het was deze 'levensader' die het mogelijk maakte dat deze unieke belegering — want nog nooit in de militaire geschiedenis werd een miljoenenstad zo lang belegerd — in een fiasco eindigde.

Na de stabilisatie van het front vlak voor Leningrad was er iets dat al spoedig nog belangrijker werd dan de militaire situatie, namelijk de dreigende hongersnood. Bij het begin van de oorlog beschikte Leningrad over een normale hoeveelheid levensmiddelen. Ook tijdens het snelle oprukken van de Duitsers werden er geen extra-maatregelen genomen, omdat niemand zo'n langdurig beleg verwachtte. Er bevonden zich eind september ongeveer drie miljoen Leningraders en vluchtelingen uit de westelijke gebieden in de stad. De noodmaatregelen om per schip (de Ladogaroute) en door de lucht extra voedsel aan te voeren waren onvoldoende om de rantsoenen die half september waren ingevoerd, te handhaven. Op 1 oktober werd het dagelijkse broodrantsoen voor de hoogste categorie vastgesteld op 400 gram, eind november was dat nog maar 250 gram. Administratief personeel en kinderen kregen toen de helft! Pas eind december kon men, dank zij de weg over het ijs, weer wat meer geven.

Leningrad ging dus geheel onvoorbereid de verschrikkelijkste winter van zijn bestaan in.

Ook de industrieën hadden onvoldoende voorraden om aan de slag te blijven. Vanaf december waren de meeste bedrijven gesloten. Slechts enkele werkten door, zoals de Kirowfabrieken, die munitie vervaardigden en die maar vier kilometer van de frontlinie verwijderd waren. De arbeidsters — de meeste mannen waren aan het front — moesten er regelmatig dekking zoeken tegen inslaande artilleriegranaten.

De arbeiders die niet meer konden werken, kregen hetzelfde rantsoen als het kantoorpersoneel en het niet-werkende deel van de bevolking. Daar school wel een onrechtvaardigheid in, omdat ze er zelf niets aan konden doen dat hun bedrijf moest sluiten, maar de levensmiddelenvoorraad slonk nu eenmaal met de dag. Bovendien ontvingen de mensen hun voedselrantsoen lang niet altijd.

De grote nood maakte de stadsautoriteiten vindingrijk. Vooreerst slaagde men er in september in de aardappel oogst bijna volledig binnen te halen. Op sommige plaatsen gebeurde dat 's nachts terwijl de rooiers door de Duitsers onder vuur werden genomen. Aangezien het brouwen van bier was stopgezet, konden de overgebleven voorraden mout (800 ton) gebruikt worden voor het bakken van brood. Hetzelfde gebeurde met de 5000 ton haver die oorspronkelijk als paardevoer was bestemd. Wetenschapsmensen hielden zich bezig met het opsporen van andere vervangingsmiddelen. Zo ging men er begin november toe over bedorven veekoek in het brood te doen. De giftige stoffen erin bleken door de hitte in de oven te verdwijnen. Eerst voegde men er 3% van aan het roggemeel toe, maar later was men gedwongen er 10% van te maken. Eind november gelukte het eetbare cellulose te fabriceren. De samenstelling van het brood was toen: 10% cellulose, 10% veekoek, 2% kaf, 2% stof van meelzakken, 3% gemalen maïs, 73% roggemeel.

Overal speurde men naar eetbare zaken. De vloeren van de brouwerijen werden opengemaakt met als buit 110 ton mout. Van de vloeren en muren van de meelmalerijen werd het stofmeel zorgvuldig opgeveegd. Industrie-olie werd geschikt gemaakt voor consumptie. De bakkerijen gebruikten iedere dag 2 ton olie voor het invetten van de bakvormen. Als vervanging daarvoor gingen ze een mengsel gebruiken van water (71%), zonnebloemolie (20%), zeep (4%) en enige andere stoffen.

Ook voor andere levensmiddelen zocht men naar vervanging. Zo maakte men vleesgelei van schapedarmen en kalfshuiden en worst van paardevlees, bonen en soja. Van bonen werd ook soep bereid. Arbeiders ontvingen in de fabriekskantines soms niet meer dan één bord waterige soep met een of twee bladen kool erin. Vele tienduizenden Leningraders kwamen in de winter van 1941/1942 van honger om het leven.

In deze toestand begon ook de kou — het was een zeer strenge winter — een geduchte vijand te worden waarmee de ondervoede, verzwakte bevolking het steeds meer te kwaad kreeg. Een Leningradse student schreef in zijn dagboek over de twee onaangenaamste ervaringen van deze verschrikkelijke winter:

‘Ten eerste het gevoel van kou. Men staat ermee op, men loopt ermee, men gaat ermee naar bed. Het schijnt zich ergens onder je huid te bevinden; het doordringt je gebeente en soms schijnt het dat het zelfs je hersenen binnendringt. Je kan er niet aan ontsnappen. Het dringt door onder alle hemden, truien en jassen, hoeveel je er ook aandoet.

Het tweede is het gevoel van honger. Dit gevoel heeft vele kanten, van een doffe, pijnlijke, scherpe, onverdraaglijke, die verschijnt zodra men zijn rantsoen van 125 gram brood heeft opgegeten, tot een waarbij men gekweld wordt door fantasieën’.

De honger veroorzaakte zwakte en duizeligheid, handen en voeten raakten opgezet, de gewrichten deden pijn. Steeds meer mensen werden ziek. Ze zakten vaak van zwakte op straat in elkaar en stierven daar van honger en kou. De voorbijgangers sloegen er geen acht op. Ze hadden het zelf veel te moeilijk en konden er toch niets aan doen. Elke dag werden de lijken met trucks opgehaald. Enkele ondergesneeuwde lichamen vond men pas in het voorjaar terug.

Ondanks de nijpende voedselsituatie vonden er in Leningrad geen grote onlusten plaats. Bakkerijen of levensmiddelenwinkels werden nooit geplunderd. Wel stalen kinderen op straat soms brood van volwassenen die — dikwijls na urenlang wachten in de rij — net van de bakker kwamen. De diefstal van bonkaarten, vooral van oudere dames en van mensen die op straat in elkaar gezakt waren, begon vooral in december toe te nemen. Ook werden er levensmiddelenkaarten nageemaakt. Gevallen van corruptie en zwendel door lokale ambtenaren kwamen eveneens voor. Diefstal van voedsel bleek niet helemaal tegen te gaan, hoewel er voor het stelen van een half pond brood wel de doodstraf werd gegeven. Zelfs vonden er enkele gevallen van kannibalisme plaats. Meestal at men dan het vlees van pas overleden familieleden. Mensenvlees werd, volgens sommige geruchten, ook wel op de zwarte markt verhandeld.

Onder deze barre omstandigheden stond geen-bonkaart-hebben meestal gelijk met de hongerdood. Toch verloren de mensen hun bonnen wel eens, vooral als hun huis door een bom of granaat getroffen was. De autoriteiten waren echter voorzichtig met het afgeven van een nieuwe kaart om fraude tegen te gaan. De mensen hielden soms ook de dood van familieleden een tijd geheim om een dubbel rantsoen te krijgen. Twee kinderen vertelden die winter aan een Leningrader: ‘We hebben geluk gehad. Papa en mama zijn gestorven en wij hebben samen met oma hun lichamen op zolder verstoppt. Nu hebben we vijf bonkaarten voor drie personen ... We hebben volop brood.’

Het feitelijke aantal slachtoffers van deze oorlogswinter in Leningrad is niet bekend. Zeker is dat in de eerste maanden van 1942 elke dag enige duizenden mensen omkwamen. Dat geldt ook voor februari en maart, toen de voedselsituatie weer wat beter was. Velen stierven toen aan de gevolgen van de eerder ondergane langdurige ondervoeding. Als men schat dat in de winter van 1941/1942 meer dan een half miljoen Leningraders de hongerdood stierf, is dat in ieder geval niet

aan de hoge kant. Mensen stierven overal: lopend naar hun werk, in de rij voor brood, tijdens het begraven van hun verwanten. Baby's stierven soms in bed naast het dode lichaam van hun moeder. In 1942 stierf driekwart van de baby's voor ze één jaar waren. Leningrad was één gigantisch sterfhuis geworden. Schimmen van mensen trokken op sleeën de lichamen van hun gestorven dierbaren naar de begraafplaatsen; echtgenoten namen elke morgen voorgoed afscheid van elkaar; de macabere stoet van doden en stervenden groeide voortdurend. De vijand was al lang niet meer alleen de Duitse belegeraar buiten de muren, de ergste vijand — de honger — bevond zich in Leningrad zelf, hij huisde in elke burger en knaagde hem, zoals een auteur schrijft, langzaam en pijnlijk de dood in.

Het leed van de Leningraders beperkte zich niet tot de honger alleen. Soms stierven er mensen doordat ze geen kracht meer bezaten om het hout voor hun noodkacheltje te hakken en het aan te maken. Elektriciteit was er, bij gebrek aan brandstof voor de centrales, alleen voor enkele overheidsgebouwen. Aangezien de door de bombardementen vernielde ruiten meestal dichtgespijkerd waren, was een olielampje zelfs overdag vaak het enige lichtpunt. De bekende Leningradse dichteres Vera Inber schreef in die dagen in haar dagboek: ‘Nooit heeft het leven in Leningrad me zo ondraaglijk toegeschenen. Onze twee oliepitjes zijn een ware kwelling. Het verlangen naar licht is net zo sterk als dat naar brood.’

Het werd de Russische leiders al vrij gauw duidelijk dat Leningrad niet te houden was zonder een behoorlijke aanvoer van wapens en levensmiddelen. Dat leidde tot het aanleggen van de beroemde weg over het ijs. Daarbij moesten enorme problemen overwonnen worden. Het Ladogameer vroor namelijk niet gelijkmatig dicht en, mede door de sterke wind, bleven er de hele winter door diverse wakken. Het meer was meestal niet behoorlijk bevroren vóór half december, maar daar kon men niet op wachten. Op 18 november, toen het ijs twaalf centimeter dik was, waagde een verkenningsgroep te voet de oversteek. Daarna begon men met door paarden getrokken sleeën lichte vrachten over het meer te vervoeren. Op 23 november maakte de eerste groep vrachtwagens een geslaagde overtocht, hoewel er een paar door het ijs zakten.

De moeilijkheden bleven echter niet tot de ijsroute beperkt. De Duitsers waren er na hevige gevechten op 9 november in geslaagd Tichwin te veroveren. Goederen die vanuit het binnenland naar het Ladogameer werden aangevoerd, moesten diensengevolge een afstand van bijna 400 km afleggen door onherbergzaam gebied. Ook daar moest in aller ijel een soort noodweg worden aangelegd waarvan militaire trucks gebruik konden maken. Hele konvooien raakten echter, vooral in het begin, in sneeuwstormen de weg kwijt. Bovendien konden de Duitsers het laatste gedeelte

Rechts: in de eerste belegeringswinter was Leningrad één groot sterfhuis. De doden werden vaak door hun familieleden begraven, omdat de overheid de taak niet meer aankon.

open trucks, terwijl de temperatuur tot 40° onder nul daalde. De anderen moesten het ijs te voet of per ski oversteken. Velen kwamen daarbij onderweg, bevangen door de kou, om het leven. Gedurende de donkerste dagen van deze winter raakte de partij steeds meer haar controle op de stad kwijt. Dat kwam mede door het wegvallen van de centrale voorzieningen. Trams en bussen reden niet meer; doordat de mensen geen kracht meer bezaten om sneeuw te ruimen, raakten vele straten praktisch onbegaanbaar. De chaos werd nog vergroot doordat de Duitse artilleriegranaten behalve slachtoffers (519 doden van december tot en met maart) ook veel (vaak onop-

Associated Press

Novosti Press

van de ijsroute vanuit Schlüsselburg met artillerievuur bestrijken. Zelfs toen de verbinding in januari beter werd, bleef de hoeveelheid voedsel die Leningrad bereikte, verre van voldoende voor een behoorlijke voeding.

Leningrad zou tot overgave gedwongen zijn geweest als de Russen er niet in geslaagd waren Tichwin terug te winnen. Een Sowjetegenoffensief leidde op 8 december tot de herovering van deze strategische stad. Dat betekende een aanzienlijke verkorting van de weg die de trucks moesten afleggen. In januari 1942 trok men bovendien de spoorlijn door tot aan de oostkant van het meer, waardoor de route per vrachtwagen verkort werd tot de bijna dertig kilometer over het ijs. Het voedsel van de eerste konvoien ging vrijwel uitsluitend naar het front. De soldaten hadden altijd wel een hoger rantsoen ge-

Russisch afweergeschut bij de kathedraal van Isaakjewski in actie tegen de Duitsers.

Boven: een Russische patrouille op weg.

kregen dan de burgers (in november-december waarschijnlijk 300-350 gram brood en twee borden watersoep per dag), maar ook zij leden honger. Ziekte en uitputting brachten de defensie in gevaar en er vonden gevallen van desertie plaats. Extra-voedsel was dus hoogst noodzakelijk.

De weg over het ijs maakte ook de evacuatie van duizenden burgers uit Leningrad mogelijk. Voordat de stad door de Duitsers werd afgesneden, had men de kans gemist om voldoende mensen verder oostwaarts te transporteren. Nu mochten aanvankelijk alleen zieken, oude vrouwen en kinderen per auto de stad uit. Vaak waren dat volgepropte

geruimde) schade aan gebouwen veroorzaakten.

De watervoorziening kwam aan het einde van het jaar tot stilstand en de mensen haalden met emmers en kannen water uit de stadskanalen en uit de Nawa. Van vuilophalen was ook geen sprake meer. De politieagenten waren te zwak om hun werk te doen. Op 2 december was slechts een kwart van hen in staat normaal dienst te doen. Pas eind april kon men weer een effectieve politiecontrole instellen. Van de brandweerlieden was vaak niet meer dan 10% in staat zijn plicht te doen en dat terwijl de noodkacheltjes heel wat branden veroorzaakten.

Nog nadeliger voor de partij was dat ook de kranten niet meer regelmatig konden verschijnen. Via aanplakbiljetten en luidsprekers probeerden de partijpropagandisten er bij de bevolking de moed in te houden. Maar

ANDREJ ZJDANOW

De eerste partijsecretaris van Leningrad, Andrej Zjdanow, was de man die de stad door de crisisperiode van de belegering heen moest helpen. Zjdanow was lid van het machtige Politbureau en hij werd lange tijd als Stalins troonopvolger beschouwd. Hij was een harde politicus die met ijzeren vuist zijn wil doordeef en de mensen naar zijn hand wist te zetten. Voor de partijleden was hij tijdens het beleg ongetwijfeld een inspirerende krachtfiguur.

Volgens insiders had Zjdanow in december 1941 de rantsoenen voor de burgerbevolking met enig risico best wat kunnen verhogen. Hij besliste toen echter dat er zoveel mogelijk voor het leger gereserveerd moest worden, liever dan dat men een paar duizend burgers het leven zou redden...

Ondanks zijn hoge rang was Zjdanow allesbehalve vrij in het regelen van zijn zaken. Integendeel, Stalin bemoeide zich bijna overal mee en belemmerde, doordat hij de situatie vanuit Moskou niet kon overzien, vaak een

goede gang van zaken. Stalin berispte de Leningraadse partijleider ook enkele keren openlijk voor een genomen beslissing. Wellicht werd de Russische dictator daarbij gedreven door angst voor Zjdanows betrekkelijk grote machtspositie. Westerse reizigers vertelden dat in de officiële propaganda tijdens de oorlog Zjdanow in Leningrad veruit nummer één was. Overal in de stad hingen zijn portretten en hij was de leider die in de pers het meest geprezen en geciteerd werd, meer nog dan Stalin zelf.

Novosti Press

de meeste mensen lazen noch luisterden meer. Wel nam de afkeer van de Duitse invaller voortdurend toe. In het begin waren er wel mensen die het einde van het communistische regime allesbehalve betreurd zouden hebben en die daarom de Duitsers niet ongaarne Leningrad hadden zien binnentrekken. De voortdurende artilleriebeschietingen — vooral 's ochtends en 's avonds, als de meeste mensen op straat waren — en de uithongeringstactiek riepen haatgevoelens ten opzichte van de nazi's op. De sowjetpropaganda maakte daar natuurlijk gretig gebruik van. De officiële propaganda probeerde niet de ernst van Leningrads positie te verbergen, ofschoon men meestal geen precies beeld gaf van de militaire situatie. De wreedheden van de nazi's werden door de Russische publiciteitsmedia uiteraard breed uitgemeten. Zo beweer-

Vele slachtoffers van de hongers en van het Duitse oorlogsgeweld konden pas aan het einde van de eerste winter worden begraven, omdat er eerder geen gelegenheid voor was.

de men dat de SS, na een eventuele Duitse inname van de stad, van plan was minstens 400.000 mensen om het leven te brengen. Na de herovering van Tichwin meldde de Leningraadse pers de ontdekking van massagraven, martelkamers en andere blijken van Duitse wreedheden.

Vanuit militair oogpunt gezien betekende december 1941 het keerpunt in de oorlog. De Duitse *Blitzkrieg* was gestuit op de onverzettelijke taaiheid van de Russische mens en de Russische natuur. Hitler was er niet in geslaagd Moskou of Leningrad op de knieën te krijgen. Gedurende de winter lanceerden de Russen een aantal offensieven aan

het front rond Leningrad. De herovering van Tichwin had de totale afsluiting van Leningrad verijdeld. Op 13 januari begon het Rode Leger een aanval die erop gericht was het beleg van Leningrad geheel op te heffen. Eind januari was men na bloedige gevechten zestig kilometer opgerukt, maar Ljoeban, een belangrijke schakel in de spoorwegverbinding tussen Moskou en Leningrad, kreeg men niet in handen. De Duitse terreinverliezen aan dit noordelijke front waren overigens veel geringer dan elders in de Sowjetunie. Midden maart slaagden de Duitsers er zelfs in het 2e Russische leger onder leiding van generaal Andrej Wlasow te omsingelen. Wlasow bleef tot juli doorvechten. Na zijn overgave liet hij zich echter door Hitler benoemen tot hoofd van het Russische bevrijdingsleger dat het bolsjewistische regime moest helpen omverwerpen.

AUFSTEHEN HINLEGEN

DRS. N. K. C. A. IN 'T VELD

Fotoarchief Spaarnestad

'Wat een eenzame, troosteloze vlakte. Slechts weinig golvend, zonder huizen, bijna zonder bomen. Hier en daar een stronk, met enkele kale takken, als moedeloze armen in wanhoop geheven. Daarachter ligt Leningrad, de miljoenenstad, die wij op heldere dagen duidelijk kunnen zien. En even wanhopig slaat ze haar armen wond tegen deze kleine stellingen waarin wij staan. Vergeefs, Leningrad, drukken je laatste benden tegen ons front! Vergeefs roep je vrouwen en kinderen te hulp. Hier staat schouder aan schouder, in deze besneeuwde loopgraven, het beste wat Europa afstond, als een bolwerk tegen je oosterse horden. Hier staan ze, de jongens van ons Nederlands legioen, de Duitsers en

de Noren, de Vlamen en de Letten. Een dunne keten, een zwakke dam lijkt het in verhouding tot de ontelbaren waarover je beschikken kan. Maar een stalen keten is het, een onwrikbare dam, want geen voetbreed zijn ze nog geweken van de grond die ze jou ontnomen hebben. En wij zullen niet wijken, tenzij onze Leider ons terugroept en het ons beveelt. Wij kunnen niet wijken, want wij weten wat Europa te wachten staat, als wij onze plicht niet doen.

Het front zwijgt nu. De stilte is hier benauwend... Maar daar flitst een lichtkogel omhoog in het voorterrein. Hel wordt de omgeving belicht. En daar nog een! Het zijn onze verkenningspatrouilles, die waken en

spieden, om te weten waar je straks weer opnieuw tegen onze stellingen aan wil rennen met je laatste krachten en je laatste pantsers. En het zal tevergeefs zijn, Leningrad! Want wij houden wacht, in het gewoel van de strijd en in de stilte van deze winternacht.' Zo fanatiek en verbeterd, de scherpe stem van de Nederlandse *SS-Kriegsberichter*, die op 23 januari 1943 zijn impressies weergeeft van de frontsector bij Leningrad, waar tussen de talloze Duitse regimenten een Nederlands vrijwilligerslegioen zijn bijdrage aan het beleg levert. Dat legioen is dan al een jaar bij de strijd om de stad aan de Newa betrokken. Toegegeven, het heeft nauwelijks de omvang van een regiment, het levert geen opzien-

barende veldslag aan de poorten van de stad, maar vecht een versnipperde stellingenoorlog op tamelijk grote afstand aan het Wolchowfront, verspreide gevechten om het bezit van kleine plaatsen als Goesi en Gorenka. Maar voor diegenen in Nederland die — zoals de NSB — samen met de Duitsers het bolsjewisme willen bestrijden en een nieuwe, nationaal-socialistische orde vestigen, moet het hartverheffend zijn te weten dat 'Hollandse jongens' meestrijden in de Duitse heerscharen, die, het kan niet worden betwijfeld, eens triomfantelijk over de Newski Prospekt en langs het standbeeld van Peter de Grote zullen marcheren.

Wat een fraaie reclame zou dit voor de Duitsers en hun handlangers in Nederland zijn! Nederlanders strijden mee, Nederlanders zijn present bij de val van het westelijk bastion van het bolsjewisme! Maar het thema komt in de nazi-propaganda niet tot zijn recht. De eerste oorzaak daarvan is dat Leningrad obstinaat weigert in Duitse handen te vallen. Behalve deze moeilijkheden zijn er echter nog enige andere belemmeringen. In september en oktober 1941 haalde Leningrad geregeld de grootste en vetste krantekoppen in de Duitse en Nederlandse genazificeerde pers. De 'ring om de stad was gesloten'; zij heette 'te land en te water afgesneden'; de fanatieke en wanhopige verdediging van de bolsjewisten zou er 'een tweede Warschau' van maken. IJverige redacteuren zorgden voor artikelen over en foto's van de kunstmonumenten in en om Leningrad, die hopelijk onbeschadigd in Duitse handen zouden vallen.

In die tijd beoefenden de verse rekruten voor het Nederlandse vrijwilligerslegioen nog onder de strenge ogen van Duitse SS-sergeants het 'Aufstehen! — Hinlegen! — Aufstehen! — Hinlegen!' op een troosteloos oefenterrein van de *Waffen-SS* bij Krakau. Dat legioen zelf was in juli 1941 door de Duitsers eigenlijk alleen om propagandistische redenen opgezet. Met hun goed uitgeruste miljoenenleger dachten de Duitsers binnen een paar

Links: de Nederlandse vrijwilligers kwamen de Duitsers bij hun strijd tegen het bolsjewisme eerst om propagandistische en later om strategische redenen goed van pas.

Rechts: wegens hun 'Germaans' bloed werden de Nederlandse vrijwilligers voor het Oostfront door de *Waffen-SS* zelf opgeleid, evenals de Vlamingen en de Scandinaviërs.

maanden de Sowjetunie verpletterd te hebben. Aan een paar duizend Nederlanders hadden zij militair gezien totaal geen behoefte. Maar de 'eindstrijd tegen het bolsjewisme' zou reliëf krijgen, wanneer zoveel mogelijk volkeren van Europa een bijdrage aan die strijd leverden. Duitslands bondgenoten, Finland, Roemenië, Hongarije en Italië, leverden complete eigen legers onder eigen bevelhebbers. Het neutrale Spanje stuurde een hele divisie vrijwilligers onder een Spaanse generaal. Maar de nazi-propaganda wens- te tevens aan te tonen dat men ook in de door de Duitsers bezette landen naar de wapenen greep om het dreigende rode gevaar uit het oosten af te wenden. In al die landen

Süddeutscher Verlag

waren inheemse fascist en nationaal-socialisten bereid hun landgenoten op te roepen tot de Europese kruistocht tegen het bolsjewisme. Beter gezegd, een Westeuropese kruistocht: de onderdrukte Polen, Tsjechen en Joegoslaven werden te onbetrouwbaar en qua ras te minderwaardig geacht om met de Duitsers mee te mogen strijden, met uitzondering van de Kroaten, die zich door de Asmogendheden een hoogst eigen 'onafhankelijke' staat zagen toebedeeld. Haastig werden legioenen opgericht in Frankrijk, België, Nederland, Denemarken en Noorwegen. De Spaanse divisie, het schamele Franse legioen en een Waals contingent, waarbij de Belgische fascistleider Léon Degrelle zich

had gevoegd, werden onder supervisie van de *Wehrmacht* geplaatst; de contingenten uit Vlaanderen, Nederland en de Scandinavische landen, 'Germaans' immers, werden uitgerust en opgeleid door de *Waffen-SS*. En, hoewel in het beginstadium anders werd verklaard, ook aangevoerd door Duitse officieren van de *Waffen-SS*.

Maar toen de Duitse legers op Leningrad afstormden, was met die opleiding nog nauwelijks een begin gemaakt; en toen de training tegen het eind van 1941 een beetje op gang kwam, verdween Leningrad uit de krantekoppen: de Duitse tanks naderden Moskou. Het was pas eind januari 1942, midden in de barre winter, dat het Nederlandse vrijwilli-

gerslegioen in de strijd werd geworpen. Niet echter om een stormaanval op de vesting aan de Newa mee te maken, maar om een Russische tegenoffensief te weerstaan. Het lukte de Duitsers een nederlaag te voorkomen, maar alleen door snel met een allegaartje van allerlei verschillende onderdelen, waaronder de nog steeds onvoldoende opgeleide en bewapende legioenen van Nederlandse en Vlaamse vrijwilligers, de gaten in hun verdediging te dichten. In juli openden de Duitsers zelf het offensief en behaalden aan het Wolchowfront een overwinning waarin het Nederlandse legioen een belangrijk aandeel had. Een maand later werd het legioen verplaatst naar de frontsector bij Krasnoje Selo, dicht

meer in het nieuwsbrouwsel dat de nazi-pers haar lezers te slikken gaf. Het was ook in februari 1943, dat men kon berichten hoe de legioensoldaat Gerardus Mooyman dertien Russische tanks buiten gevecht had gesteld. Pers en radio in Nederland waren uitbundig in hun loftuitingen over deze eerste 'Germaanse' vrijwilliger die voor zijn daden het Ridderkruis bij het IJzeren Kruis verwierf. Bij zijn terugkeer in Nederland werd Mooyman bejubeld, ontvangen door Mussert, Rauter en Seyss-Inquart, er werd een plein naar hem genoemd, kortom: *Sturmmann* — soldaat 1e klasse — Mooyman was een eersteklas propaganda-item geworden, vooral om nóg meer Nederlandse vrijwilligers

hooggebergte van de Kaukasus. Zelfs de verpletterende Duitse nederlaag in Stalingrad werd in de eerste maanden van 1943 benut als propaganda-object, als voorbeeld van een heroïsch standhouden tot het uiterste om Europa te redden, en de NSB-pers verzuimde niet een aantal Nederlandse NSKK-mannen die de hel van Stalingrad op een of andere wijze hadden meegemaakt, als vertegenwoordigers van dit soort heroïsme uit te stallen. De afmattingsoorlog bij Leningrad gaf de legioensoldaten ook die uitzonderlijke kans niet.

In de zomer van 1943 werd het legioen uit het front gehaald en tot een SS-brigade *Nederland* omgevormd. Een half jaar later werd die

De Führer en Opperbevelhebber van het Duitse leger heeft den Nederlandschen vrijwilliger Gerardus Mooyman als eerste Germaansche vrijwilliger wegens betoonde dapperheid onderscheiden met het Ridderkruis van het IJzeren Kruis.

Thans heeft het Legioen zijn eerste Ridderkruisdrager, die tevens een der jongsten en de eerste der Germaansche vrijwilligers is.

Op een bepaalden nacht hadden de bolsjewisten nabij het tankafweerkanon, dat onder leiding van Mooyman stond, een stuk zwaar geschut in stelling gebracht. Mooyman richtte zijn kanon op de vijandelijke vuurstelling. Vervolgens trok hij met twee kameraden naar het vijandelijk geschut. Bij het kanon aangekomen bleek echter, dat de bedienende bolsjewistische manschappen reeds vernietigd waren door de granaten van zijn eigen geschut. Met de mijn werd het kanon onklaar gemaakt. Dan naderen de vijandelijke tanks. De strijd begint. Schot na schot verlaat den loop van het geschut van Mooyman. Zijn granaten vernielen loop, kettingen en geschutstorens der vijandelijke tanks. In enkele minuten schiet hij vier tanks in brand.

Er volgen nu hardnekkige vuurgevechten, waarbij in korten tijd nog drie tanks opgeruimd worden. Na deze botsing keert het restant terug.

Nauwelijks hebben echter de Nederlandsche tankjagers adem gehaald of daar rolt een nieuwe, nog sterkere golf vijandelijke tanks te voorschijn. Twintig stuks!

Wederom worden zes tanks neergeschoten. Daarmee stort de vijandelijke aanval volko-

RIDDERKRUIS

men ineen. Dat zijn dertien tanks op één dag, vernield door het geschut van den Nederlandschen vrijwilliger, terwijl Mooyman reeds in het begin van Februari erin geslaagd was als stuksrichter vier vijandelijke pantserwagens te vernietigen, zoodat hij in totaal 17 pantserwagens buiten gevecht heeft gesteld.

Van de plechtigheid, waarmede het overreiken van het Ridderkruis gepaard ging, geeft een oorlogsverslaggever de navolgende beschrijving:

'Mooyman, ik verzoek U, met mij langs de gelederen te gaan' — met deze woorden

spreekt een Duitse generaal tot een Nederlandschen vrijwilliger, den 19-jarigen SS-man Gerardus Mooyman.

Deze militaire plechtigheid heeft betrekking op een gebeurtenis in den afweerslag ten Zuiden van het Ladogameer. De generaal richt slechts enkele woorden tot den SS-man Mooyman en tot de kameraden, die te zijner eere zijn aangetreden. Hij constateert dat de jonge Ridderkruisdrager door zijn ridderkruisdaad voor de opdracht van Europa om den bolsjewistischen brand neer te slaan, gestreden heeft. Toen de generaal hem de hooge dapperheids onderscheiding overhandigde, weerspiegelde het gelaat van den vrijwilliger der Waffen SS de bedwongen ontroering van het groote oogenblik, zijn oogenblik.

De eerste Germaansche vrijwilliger met het Ridderkruis een Nederlandsche jongen! Dit feit vervult ons met grooten trots. De Führer heeft de groote dapperheid en het doortastend optreden van een jongen Nederlander beloond door toekenning van een der hoogste onderscheidingen, die het Duitse leger kent en die slechts aan ca 2500 soldaten is uitgereikt.

En wanneer wij dan Gerardus Mooyman eeren, dan eeren wij in hem alle mannen, die zijn weggetrokken om de kultuur en beschaving van Europa te redden; dan eeren wij allen, die aan de fronten staan en wij eeren hen, die het hoogste offer gebracht hebben en rusten in vreemde aarde.

(Uit: 'Fotonieuws' van maart 1943. Uitgave NSB)

bij het belegerde Leningrad. Tot mei 1943 bleef het legioen aan het Leningradfront liggen, soms vechtend, meestal vegeterend en wegterend in een langdradige stellingenoorlog, in een landschap van afgehakte en kapotgeschoten bomen en modder.

'Weet je', laat een NSB-blad in februari 1943 een Nederlandse legioensoldaat zeggen, 'het wachten is erop, dat wij Leningrad aanvalen. Dan een van de eersten te zijn, dat zou het mooiste in mijn leven zijn.' Het noemen van de naam Leningrad was echter uitzonderlijk. In die anderhalf jaar sinds de aankomst van de 2500 Nederlandse legionairs in het uniform van de *Waffen-SS* was Leningrad om goede redenen geen hoofdschotel

naar het front te lokken. Want in tegenstelling tot vroeger waren de buitenlandse vrijwilligers niet meer nodig als franje aan de Duitse propagandavlag, maar als welkome en noodzakelijke versterking van de *Waffen-SS*. Mooyman haalde de voorpagina's, Leningrad werd vrijwel nooit meer genoemd. De ontwikkeling van het krijsgebeuren had de nazi's niet in staat gesteld veel reclame te maken met de strijd om Leningrad en al helemaal niet met het Nederlandse legioen in die strijd. Eerder konden zij dat doen met de Nederlandse vrijwilligers die meevochten in de divisie *Wiking*, een echte, formidabele SS-divisie, die in de laatste maanden van 1942 zegevierend opgerukt was tot in het

eenheid weer ingezet aan het front, opnieuw bij Leningrad, zij het nu ten westen van de stad, in de streek van Oranienbaum. De aankomst van de brigade viel ongeveer samen met de definitieve terugtocht van de Duitse legers uit de omgeving van Leningrad. De stad was ontzet; de brigade *Nederland* stroomde mee met de algemene Duitse terugtocht en werd later in het jaar aan het Narwafont gedecimeerd. Het was hun fout niet, dat de stad niet was gevallen; het was hun fout evenmin, dat uit het oogpunt van propaganda — en op dat vlak lag de oorspronkelijke bestaansreden van de eenheid — het Nederlandse vrijwilligerslegioen tot een voortdurende anticlimax had gevoerd.

DE RING VERBROKEN

DICK VERKIJK

Novosti Press

In Leningrad leefde de vaste hoop dat de blokkade in de zomer van 1942 zou worden verbroken. Die hoop was niet gerechtvaardigd en de autoriteiten zagen aankomen dat ook de winter 1942/43 heel moeilijk zou worden. Op 5 juli 1942 werd daarom besloten om nog eens 300.000 mensen uit Leningrad te evacueren en op nieuwjaarsdag 1943 woonden er in de stad nog maar 637.000 mensen van de drie miljoen die in september 1941 werden ingesloten.

Na het invallen van de dooi moest de ijsweg over het Ladogameer worden gesloten en werden de goederen per schip aangevoerd. Vrachtauto's reden overigens nog door, toen het water al lang op het ijs stond. Officieel

Na een beleg van bijna 900 dagen kunnen op 27 januari 1944 de burgers van Leningrad bevrijd ademhalen en hun soldaten omhelzen.

ging de weg op 23 april dicht, maar op die dag kwamen er nog drie wagonladingen uien bij de oostelijke basis aan. De chauffeurs hebben met groot risico voor eigen leven nog tot en met de vierentwintigste gereden: 65 ton uien bereikten de overkant.

Door de groei van de aanvoer en niet in het minst door de onvoorstelbare teruggang van de bevolking vormde de voedselvoorziening niet langer het voornaamste probleem. Al in 1942 waren de rantsoenen in Leningrad groter dan in de rest van de Sowjetunie.

In het voorjaar was Leningrad volledig vervuild. De doden lagen bij duizenden langs de straten en in de huizen. De autoriteiten vreesden — terecht — dat er epidemieën zouden uitbreken, als de lijken niet voor zij waren ontdooid, zouden worden weggehaald. Op Internationale Vrouwendag, 8 maart, gingen enige duizenden vrouwen met scheppen en houwelen de straat op om puin te ruimen, vuil weg te halen en lijken te bergen. Op 15 maart was het legertje aangegroeid tot 10.000. De Stadsraad stelde toen het schoonmaken verplicht. Via aanplakbiljetten en draadomroep (radiotoestellen moesten al twee dagen na de inval van 22 juni 1941 worden ingeleverd en op het luisteren naar bui-

Novosti Press

Novosti Press

tenlandse radiostations stond de doodstraf!) werd iedereen opgeroepen. De eerste dag kwamen 143.000 verzwakte mensen de straat op, de volgende dag waren het er 244.000, op 31 maart 304.000 en op 4 april 318.000. Tussen 27 maart en 15 april werden 12.000 binnenplaatsen schoongemaakt, 3 miljoen km² straat opgeruimd en 100.000 ton huisvuil verwijderd. Langzaam keerde het normale leven terug.

Toch was het gevaar nog niet geweken. In *Weisung* 45 van 23 juli 1942 gaf Hitler opdracht Leningrad tegen september 1942 op de knieën te krijgen. Een formidabele strijdmacht werd daartoe samengetrokken: het 11e leger van Von Manstein — een van de bekwaamste Duitse bevelhebbers — werd van de Krim overgeplaatst naar Leningrad. Het 11e leger had zo juist de belegering van Sebastopol met succes voor de Duitsers afgesloten. Bovendien werden de 5e bergdivisie en Franco's Spaanse 'Blauwe Divisie' ingezet. In totaal stonden eind juli 21 infanteriedivisies, een tankdivisie en een infanteriebrigade in de buurt van Leningrad en van het veelomstreden spoorwegknooppunt Mga klaar voor het offensief. Iedereen in Leningrad zat in spanning. Om het moreel wat op te vijzelen liet men op 25 juli Duitse krijgsgevangenen een mars door Leningrad maken.

Het Sowjetcommando in Leningrad beraamde intussen een nieuw tegenoffensief om de blokkade te doorbreken en de Duitsers voor te zijn. Maarschalk Kirill Meretskow zou van het Wolchowfront in westelijke richting oprukken, maarschalk Leonid Goworow,

Boven: het Sowjetleger nadert de belegerde stad steeds dichterbij. Een nachtelijke aanval in de bossen rondom Leningrad.

Links: een Russische tank aan het front bij Leningrad door Duits anti-tankgeschut in brand geschoten en uitgeschakeld.

Linksonder: Russische soldaten met vlammenwerpers in actie tegen de Duitsers die Leningrad nog omsingeld houden.

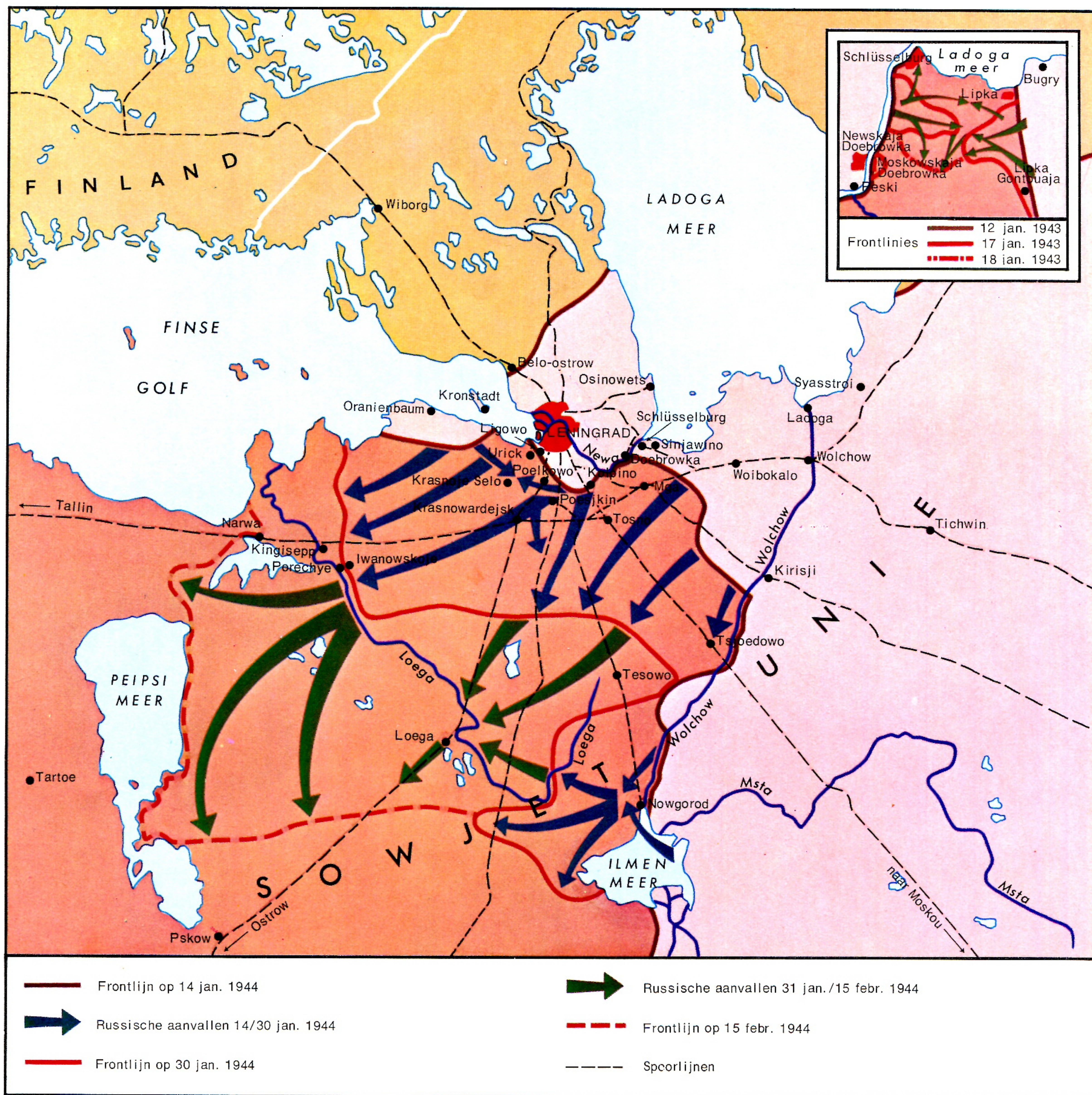
Rechts: een overzicht van het Russische offensief dat leidde tot het ontzet van de stad Leningrad. Inzet: corridor des doods.

Rechtsonder: om het moreel van de bevolking op te vijzelen lieten de Russen Duitse krijgsgevangenen door de stad marcheren.

Sado

bevelhebber van het Leningraads front, in oostelijke richting.

Eind augustus begon deze aanval, maar hij mislukte. Men kwam niet door de Duitse linies heen. Wel werd op 8 september met drie infanteriedivisies weer eens de Nawa overgestoken, maar dat bruggehoofd bleek onhoudbaar. Op 26 september werd het met speciale amfibietanks nog eens geprobeerd, opnieuw tevergeefs. Op 8 oktober moest Goworow opdracht geven het bruggehoofd te verlaten. De Sowjettroepen trokken zich terug op de noordelijke oever van de Nawa. Aan de andere kant verging het Meretskow niet veel beter. Na geringe terreinwinst van de Russen zette Von Manstein een tegenaan-

val in om de verbindingslijnen van het 2e Sowjetleger af te snijden. Dit leger kwam in de moerassen vast te zitten en dreigde te worden vernietigd. Door persoonlijk naar het front te gaan en direct aan de strijd deel te nemen, wist Meretskow zijn troepen te redden. Maar kracht om de blokkade te doorbreken had hij niet meer. Zo was ook deze poging op een mislukking uitgelopen. Maar één belangrijk winstpunt had men toch geboekt: de Duitse verliezen waren zo groot, dat ook de Duitse legerleiding niet meer aan een offensief kon denken. Von Manstein had 60.000 man aan gesneuvelden, gewonden en krijgsgevangenen verloren plus 260 vliegtuigen, 200 tanks en 600 stukken

geshut en mortieren. 'Ik sta liever drie keer voor Sebastopol dan hier te blijven', aldus een van de soldaten van Von Manstein.

Maarschalk Gworow gaf de moed niet op. Met uiterste precisie begon hij aan de voorbereidingen van Operatie *Iskra* (*iskra* = vonk), opnieuw met de bedoeling de legers van hem en Meretskow te verenigen. Op 17 november 1942 werden de eerste plannen ontworpen, op 12 januari 1943 om half tien 's morgens begon de uitvoering. Over een front van dertien kilometer moest de Nawa geforceerd worden tussen Newskaja Doe-browka en Schlüsselsburg. Tegelijkertijd zouden Meretskows troepen een uitval doen in de richting van Sinjawino.

De 4500 stukken geschut voerden een inleidend artillerievuur uit dat aan de Leningraadse kant twee uur en twintig minuten en aan de Wolchowkant één uur en drie kwartier duurde. Het oorverdovende kanongebulder vermengde zich met het angstaanjagende gehuil van de *katoesja's*. Langzaam maar zeker kwam men in beide richtingen vooruit. Op 14 januari was de afstand tussen de twee Sowjetstrijdmachten nog vijf kilometer, op 16 januari nog twaalfhonderd meter — wel een bewijs dat letterlijk om elke meter moest worden gevochten. Schlüsselsburg was op de avond van de zeventiende vrijwel omsingeld en op 18 januari even voor elf uur 's avonds meldde nieuwslezer Joeri Levitan van radio Moskou: 'Troepen van het Leningrad- en Wolchowfront hebben contact met elkaar gemaakt en tegelijkertijd de blokkade van Leningrad doorbroken.'

Die ontmoeting had 's morgens om half tien plaats gehad op acht kilometer ten zuidoosten van Schlüsselsburg, tussen een eenheid van Simonjaks 123e infanteriedivisie en een eenheid van de 372e divisie van het Wolchowfront.

Leningrad vierde feest. Er werd gedanst in de besneeuwde straten, vlaggen hingen uit. Iedereen omhelsde iedereen. Vreugde ook bij de verdedigers van het fort Orosjek, die vijfhonderd dagen hadden standgehouden in hun bolwerk dat juist voor de havenpiëren van Schlüsselsburg lag.

Maar de vreugde steunde letterlijk en figuurlijk op een wankel basis. Op de vijftien kilometer smalle strook die ten zuiden van het Ladogameer was vrijgemaakt, was geen spoorlijn. Onder zwaar Duits artillerievuur en in hevige kou werd een aftakking gemaakt halverwege de spoorlijn Woibokalo-Mga (dat nog steeds in Duitse handen was), in de richting van Schlüsselsburg. Met een pontonbrug werd de lijn over de Nawa naar Leningrad vervoerd. De aanleg vorderde zeer snel en op 7 februari 1943, om negen minuten over tien 's morgens, stoomde locomotief no. L. 1208 met machinist Fedorow het Leningraadse Finlandstation binnen met achter zich twee personen- en een reeks goederenwagens.

De corridor was levensgevaarlijk en kreeg de bijnaam 'corridor des doods'. Bij Schlüsselsburg, in de heuvels van Sinjawino, stonden de Duitse kanonnen op griezelig korte afstand van de rails; van hun hoge schietpositie uit hadden de Duitsers een uitstekend zicht op de baan. In feite konden er in februari maar zevenenzestig treinen doorkomen.

In elf maanden tijd werd de verbinding twaalfhonderd maal door Duits vuur verbroken. Nadat een militaire spoorwegeenheid van de genie de lijn ging beveiligen, liep het transport beter en in 1943 werd via de 'corridor des doods' vier en een half miljoen ton vrachtgoed aangevoerd.

De aanvoer mocht dan verbeterd zijn, de Duitsers stonden toch nog steeds een paar kilometer van de Kirowfabrieken in het zuidwesten van de stad en men kon nog steeds met de stadstram naar het front. Het Duitse lange-afstandsgeschut bij Tosno beschoot de stad heviger dan tevoren en de zwaarste beschieting die Leningrad ooit meemaakte, vond plaats op 24 juli 1943 — een half jaar na de doorbreking van de blokkade. De rantsoenen konden opnieuw worden verhoogd. Op 22 februari werd het broodrantsoen voor arbeiders in de zware industrie gebracht op 700 gram per dag. Gewone arbeiders kregen 600 gram, kantoorpersoneel en dergelijken 500 gram en de familieleden van al deze categorieën 400 gram. Vlees en boter waren schaars en er kwam pas verbetering toen in de loop van 1943 Amerikaanse boter in blik, vlees in blik, eierpoeder, melkpoeder en suiker ter beschikking kwamen.

De Sowjetleiders in Leningrad lieten zich gelukkig niet door het succes van het januari-offensief verblinden en zagen de ernst van de situatie in en rond Leningrad heel goed. Ze maakten zich er geen illusie over dat de Duitsers — ondanks hun nederlaag in Stalingrad — niet sterk genoeg zouden zijn voor een frontaanval op de stad.

Op 9 september hield Gworow een eerste stafbijeenkomst om één aanvalsplan te ontwerpen dat Leningrad definitief zou bevrijden uit de greep van de Duitsers. Men zou uit drie richtingen aanvallen: uit Oranienbaum, uit de Poelkovoheuvels aan het Leningradfront en vanuit het met dit front verenigde Wolchowfront, waarvan de troepen moesten doorstoten naar Nowgorod. Men zou wachten tot het winter was, omdat men nu wel beseftte dat zulks in het voordeel van de Sowjets werkte. Een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van de operatie was het samentrekken van een grote troepenmacht in Oranienbaum.

Van 5 november 1943 af brachten konvooien van de Baltische Vloot 's nachts onopgemerkt 52.000 man, 187 tanks, 780 kanonnen, 2200 vrachtwagens, 3000 paarden en 10.000 ton aan munitie en dergelijke naar Oranienbaum. Uit het Russische achterland werden — na veel onderlinge twisten tussen militaire leiders in Leningrad en het Kremlin — nog eens grote hoeveelheden wapens aangevoerd. Tenslotte stonden er aan de drie aanvalsfronten in totaal gereed: 21.600 kanonnen, 600 stukken luchtdoelgeschut, 1500 *katoesja*-raketkanonnen, 1475 tanks en zelfrijdende kanonnen en 1500 vliegtuigen — dat was meer geschut dan voor de slag bij Stalingrad was gebruikt. De Russen beschikten aan deze drie fronten over 1.241.000 man. Daar stond de *Heeresgruppe Nord* onder Von Küchler (die Von Leeb had vervangen) tegenover met 741.000 man, 10.070 kanonnen, 385 tanks en 370 vliegtuigen.

De beste Sowjetcommandanten waren naar Leningrad gestuurd om de operaties uit te

voeren; luitenant-generaal I. I. Fedjoeninski had het bevel over het tweede aanvalsleger in Oranienbaum; het 42e leger, dat van de Poelkovoheuvels uit zou opereren, stond onder leiding van generaal I. I. Maslennikow. De aanvallen vanuit Oranienbaum en het Wolchowfront zouden op 14 januari 1944 beginnen, die vanuit Poelkovo op de vijftiende. Op de veertiende mistte het hevig. De Sowjetbommenwerpers konden niet opstijgen. Toch werd het offensief doorgezet. In vijftien zestig minuten tijd werden er, afgezien van de *katoesja*-raketten, 104.000 granaten op de Duitse linies afgeschoten — en dan alleen nog maar vanuit Oranienbaum. Voor de mijnopruimers van genie-generaal Bitsjewski was de mist een uitkomst. Ongezien konden zij paden vrijmaken door de Duitse mijnenvelden ten zuiden van Poelkovo. Het tweede aanvalsleger vorderde die dag drie kilometer in de richting van Ropsja.

De vijftiende januari begon de artilleriebeschieting door het Leningradfront: in honderd minuten werden 220.000 granaten afgevuurd — alweer zonder de *katoesja*-raketten mee te tellen. In deze sector dreven de Sowjetinfanteristen een wig van vijf bij vijf kilometer in de Duitse linies. Met het dalen van de temperatuur op 19 januari nam de snelheid van het Sowjetoffensief toe. Op 22 januari begon de Duitse terugtocht in wanorde te verlopen en op 27 januari waren de Duitsers definitief van Leningrad verdreven — de stad was voor Duitse kanonnen onbereikbaar geworden en er heerste een onwezenlijke stilte. Na een beleg van bijna negenhonderd dagen konden de overgebleven 560.000 inwoners eindelijk bevrijd ademhalen.

De stad had voor haar behoud een ontstellend hoge prijs moeten betalen. De bombardementen en beschietingen van de Duitsers hadden 150.000 km² woonruimte vernietigd, waardoor 716.000 bewoners hun huis verloren; 526 scholen en kinderbewaarplaatsen, 21 wetenschappelijke instellingen, 101 musea en andere gemeentelijke gebouwen, de sterrenwacht van Poelkovo, de botanische en zoölogische instituten, het grootste deel van de universiteit van Leningrad, 187 van de 300 achttiende- en negentiende-eeuwse gebouwen die op de monumentenlijst stonden, 840 fabrieken en 71 bruggen werden vernietigd. Alleen al de Hermitage was door 32 granaten en 2 bommen getroffen. De totale schade werd geschat op 45 miljard roebel. Maar al deze verschrikkelijke cijfers zinken in het niet bij de verliezen aan mensenlevens. Het juiste aantal omgekomen burgers zal wel nooit bekend worden. Officiële Sowjetopgaven spreken van 632.253 doden — maar de Sowjetautoriteiten hebben er belang bij het aantal zo laag mogelijk te houden. Zij immers zijn voor een deel verantwoordelijk voor het feit, dat er zo weinig voorraden in Leningrad waren toen de oorlog uitbrak. Hierbij moet natuurlijk, ter vermindering van misverstand, in aanmerking worden genomen dat deze Sowjetschuld een afgeleide schuld is, want de hoofdschuldige is uiteraard nazi-Duitsland, dat de Sowjetunie binnenviel. Deskundigen — ook sommige Sowjethistorici — schatten het aantal doden op 800.000 tot 1,1 miljoen.